

Nas jezik

SLJK

ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXV/1—4

**БЕОГРАД
2004**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXV

Св. 1–4 (2004)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

Књижевни језик

- Појам *VERUM FOCUS* и његово сигналзовање у савременом стандардном српском (МИЛКА ИВИЋ) 1
- Морфонолошке алтернације и морфолошка анализа (на примерима из српског књижевног језика) (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) 6
- Статистички и кориснички оријентисана граматика: пример именица мушког рода (ДАНКО ШИПКА) 13
- Анализа приступа придевима у сербокroatистичким граматикама (ВЕСНА ЛОМПАР) 23
- Придеви с наставком *-ићни* (МИЛАН ШИПКА) 30
- Придеви и прилози с префиксом *без-* (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ) 46
- Називи за животиње у српском језику с обзиром на њихов род (САЂА ЂУРОВИЋ) 54

Историја књижевног језика

- Реконструкција самогласника у критичком издању Горског вијенца (РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ) 67

Стилистика

- Паремиолошки стил(ови) (ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ) 117

П р и л о з и

- Перципирање финалних вокала у деκлинацији страних мушких имена и презимена на вокал (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ) 137

П р и к а з и

- Српски језички приручник (РАДА СТИЈОВИЋ) 155
- Стана Ристић, Експресивна лексика у српском језику (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ) 159
- Нови језички савјетник (СРЕТО ТАНАСИЋ) 163
- Маја Ђукановић — Жељко Марковић, Основи граматике словеначког језика (ТАЂА САМАРЦИЋ) 167
- Семантичко-деривациони речник, Свеска 1: Човек — делови тела, (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ) 169

Д о д а т а к

- Сугестије за израду WEB сајта Института за српски језик САНУ (СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ — НЕНАД МИЛОРАДОВИЋ) 175

РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

РЕКОНСТРУКЦИЈА САМОГЛАСНИКА У КРИТИЧКОМ ИЗДАЊУ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА¹

Други круг питања која се тичу фонетске реконструкције текста Горског вијенца односи се на реконструкцију самогласника [за реконструкцију сугласника у критичком издању Горског вијенца види: Маројевић 2003–2004, за реконструкцију рефлекса јата: Маројевић 2002¹]. У неким облицима ријечи и у неким синтагматским спојевима поједини слогови имају дифтоншку вриједност, што је последица контракције вокала у одређеним фонетским условима. И управо такве случајеве систематизоваћемо у овом чланку.

1. Тауовокалска контракција у појединачним ријечима

1.1. Размотрићемо најприје контракцију двају вокала *и* послје губљења интервокалског *ј* у апелативној лексици. Она се остварује на граници између компаративног суфикса *-иј-* < *-ѝј-* [види примјере у овој тачки] односно категоријалнопосесивног суфикса *-иј-* < *-ѝјь-* [види т. 1.2 и т. 1.3] и флексије *-и* номинатива једине и номинатива множине мушког рода, односно флексије *-им* инструментала једине мушког рода.

Једно од најсложенијих питања текстологије Горског вијенца је сте питање да ли треба реконструисати дифтоншки или вокалски степен контракције компаративних (и суперлативних) облика у стиховима и питање да ли у прози треба такве облике писати фонолошки тачно или реконструисати њихов (факултативни) изговор. Ми смо и овдје реконструисали први, дифтоншки резултат контракције, који нам се чини примјеренијим за Његошеву епоху и за десетерац, али је овдје, за разлику од датива *Андрији* [види т. 1.4], могућ и други, вокалски степен контракције [Маројевић 1999^а: 33–34; фонетска реконструкција је опширније образложена у раду Маројевић 2000: 328–332].

(1) Па почнимо од прозе. У дидаскалијама у Горском вијенцу посвједочена су два компаративна облика у којима постоје фонетски услови за контракцију. Једном је у првом издању компаративни завршетак (суфикс + наставак) графички обиљежен сегментом *ии*, чија је

¹ Критичко издање Горског вијенца објавио је ЦИД, Подгорица, 2005.

основна гласовна вриједност [ији]: *него мѹдрии раздвѣяю да се не поколю* (с. 40). У рукопису компаративни облик се завршава на ѡи, чија је основна гласовна вриједност дуго [ѡи]: *мѹдриѡи* (л. 11 об.). Дијакритички знак је у рукопису нешто уздигнутији него обично, па га Александар Младеновић није запазио те је графију погрешно прочитао: *мѹдриѡи* [Младеновић 1970: 289–292; Младеновић 1989: 87–90]. Из погрешног читања аутор извучи погрешне закључке.

На другом мјесту је компаративни завршетак (суфикс + наставак) и у првом издању обиљежен графичким сегментом ѡи, чија је основна гласовна вриједност, као што смо рекли, [ѡи]: *треба да се ѹтвѣдимѡ клетвомъ, здравѡи е посао*. (с. 99). Ово је мјесто из оног дијела Горског вијенца чији аутограф није сачуван.

У вези са наведеним примјерима могу се поставити два питања. Прво: да ли то значи да је пјесник у прози изговарао једном [мѹдриѡи], а другом приликом [здравѡи]? Друго: да ли то значи да је Његош у грчу стварања изговарао [мѹдриѡи], а хладном главом приликом штампања скандирао [мѹдриѡи]. Наравно да не значи. Он је оба компаратива изговарао једнако: у споријем темпу [мѹдриѡи], [здравѡи], у бржем [мудриѡи], [здравѡи], као што и ми данас изговарамо написано *мудрији, здравији*. То значи да текстолог, у принципу, не треба да реконструише фонетске варијетете с којима је пјесник овом или оном приликом изговарао свој текст него да текст репродукује фонолошки тачно.

Фонолошки тачан запис за први примјер изговора је следећи:

него мудрији раздвѣјају да се не ѡкољу
[ГВ испред 1044].

Сви приређивачи дају пуни облик: *мудрији*. Једно Александар Младеновић, поколебан компаративним облицима у Посвети [види даље], остаје у дилеми, па облик тако „засад доноси“ [Младеновић 1996: 31; Младеновић 2001: 23].

Други примјер је специфичнији, прво, зато што то није ауторски прозни текст него реплика сердара Јанка, и друго, што се компаративни облик налази испред енклитике *је*, па је природнији изговор са губљењем првог *ј* у фонетској ријечи и дифтоншким степеном контракције двају *и*. Зато га ми у научном издању дајемо као и у стиховима, гдје је контракција силабички обавезна:

Издати се нећемо, ама треба да се утврдимо клетвом;
здравѡи је [здравѡије] посао.
[ГВ испред 2407].

Иначе се он може давати (у популарном издању) онако како га је фонолошки тачно реконструисао РЕШЕТАР: *здравији је посао* [Решетар 1890: 209; исто и у: Решетар 1926; Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Радовић 1947]. Други степен контракције реконструисао је Видо ЛАТКОВИЋ: *здравѡи је посао* [Латковић 1947^а, 1948: 160], што је прихваћено у бројним каснијим издањима [Бошковић и

др. 1952; Драгићевић 1959; Недић 1964; Банашевић 1973; Павићевић Б. и др. 1985; Калезић 1994; Младеновић 1996; Никчевић 1997]. У издању [Павићевић В. и др. 1947: 116], које је такође приредио Видо Латковић, умјесто знака за контракцију стоји знак за дужину вокала: здравī је посао.

(2) У Посвети („Праху оца Србије“) посвједочена су два компаративна облика. У првом издању они су написани помоћу диграма *иi*, а не помоћу диграма *иј*, како бисмо очекивали: Све ће сјини и чудесни и вјкове биват' дубаџ. — (с. <VII>). То јест, написано је као да треба читати *сјајнији*, *чудеснији*. Тако се, међутим, не могу читати због строге силабичке структуре стиха (шеснаестерац са цезуром после осмог слога). То значи да њих треба читати са дифтоншким степеном контракције, и поред тога што су у Медаковићевом препису обиљежени графичким сегментом *иј*: *сјини* и *чудесни* (л. 1). „Мора се примити као једино тачно тумачење да примери из ИП [издања Посвете] (*сјини*, *чудесни*) имају исту фонетску вредност као и примери из РП [рукописа Посвете] (*сјини*, *чудесни*), тј. да се и у једном и у другом случају изговарају са *-и*: *сјајни*, *чудесни*“, тврди Александар Младеновић [Младеновић 1972: 160; Младеновић 1989: 193]. Тачно је да имају исту фонетску вриједност, али се не изговарају са [и] него са [иџ], на шта упућује билешка на дну прве стране рукописа: *сјајни*' (л. 1). Зато ми и у тексту Посвете ортографски реконструисамо *иј*, а ортоепски дифтоншко [иџ]:

све ће сјајни [сјајниџ] и чудесни [ичудесниџ]
у вјкове биват дубље.

[ГВ II 34].

(3) Графички сегмент *иј* после тврдог сугласника има дифтоншку гласовну вриједност. Зато у 1900. стиху, који у првом издању гласи: Мрзни сј ми они, него Турци! (с. 75), реконструисамо дифтонг:

Мрзни су ми [мрзниџсјуми] они него Турци,
[ГВ 1900].

(4) Ако се пође од тога да је Његош компаративни завршетак некад писао графичким сегментом *иј* (*здравиј* у првом издању, *мудриј* у рукопису [види горе]), као што је то учинио Медаковић у рукопису Посвете, онда се са доста основа дифтоншки изговор може реконструисати и у компаративима:

ал је згодни [згџдниџ] али је ваљастџ [ваљастџиџ],
ал је мудри [мџдриџ] али је љубавни [љубавниџ]!
[ГВ 1983—1984],

и поред тога што се у првом издању они графички завршавају на *иј*: *Илз* е згодниј, али е ваљастџ, / *Илз* е мџдриј, али е љубавниј! (с. 80).

(5) Графема *и* у 1811. стиху као да упућује на други, вокалски степен контракције: Да најстрашнимџ постанешџ шехитомџ — (с. 71). Ипак, и овај примјер се може објаснити специфичностима примјење-

не ортографије. Диграми *йй*, *ѡй* по славеносрпској ортографској пракси пишу се у номинативима придјевских ријечи, па је зато у инструменталу употребљено осмеричко *и*. Овакво тумачење посредно потврђују три момента. П р в и: један од претходних наслова Горског вијенца гласио је *Извиискра*. Тај наслов је Његош изговарао, као што га и ми изговарамо: [изви^искра], али је дифтонг [и^и] обиљежио графемом *и*: *Извиискра* (нулти лист рукописа). Д р у г и: патроним (који је можда већ био прерастао у презиме) *Алијић* [види т. 1.5] у аутографу је написан са *и*: *Алић-*, а тек у штампаној верзији са *йй*: *Алић-*. Т р е ћ и: у Лучи микрокозма суперлатив је написан са *и* у саставу фонетске ријечи: *найсѣтнѣига* (с. 7); у свим осталим придјевским компаративима и суперлативима контракција је обиљежена диграмом — у четири примјера диграмом *йй*: *страшнѣй* (с. 6), *стаѣй* (с. 47), *найсљнѣй* (двапут на с. 39), једном диграмом *ѡй*: *найсљнѣѡй* (с. 36) и једном диграмом *иі*: *найсј[и]нѣи* (с. 22). Зато можемо реконструисати дифтоношки степен контракције суперлатива у инструменталу јединине:

да најстрашнѣй [нѣј-страшнѣѡм] постанеш шехитом
[ГВ 1811].

(6) Посебан случај је специфични глаголски компаратив *волији*. У сва четири стиха Горског вијенца резултат контракције означен је графемом *и*: *воли* (с. 46 — двапут, 92), *Воли* (с. 65); исто тако у једином примјеру у Лучи: *воли* (с. 48). Од четири потврде наведеног компаратива у Горском вијенцу двије су у оном дијелу чији је аутограф сачуван. У 1205. стиху облик је на исти начин написан у првом издању: *ѡ воли выхъ да надяча мањи* — (с. 46) и у рукопису: *а воли выхъ да надяча мањи* — (л. 13 об.). У 1207. стиху контраховани облик налазимо само у првом издању: *ѡ я воли да надяча вышѣй*, (с. 46). У аутографу је изостао везник *а* те је компаратив добио тросложну структуру: *я воли да надяча выши!* (л. 13 об.). Додуше, дистинктивни облик досад се читао друкчије: *волю* [Решетар 1926: 354; Лалевић 1952: 220; Миловић 1982: 154; Младеновић 1970: 327; исто у: Младеновић 1989: 125]. Крајње *и* је написано без завршне квачице, па је то навело наше претходнике да прочитају *о*; линије одозго нису спојене да би се могло јасно читати *о* (мада је и *о* Његош понекад писао врло слично); читање *и* не изазива, бар за нас, никакву резерву. До погрешне идентификације облика можда је дошло и због тога што је радни глаголски придјев *волио* много обичнија појава од глаголског компаратива. Али он, у наведеном контексту, тј. у синтаксичкој позицији потенцијала, не би ни могао бити употребљен без облика првог лица јединине аориста помоћног глагола *бих*. Било како било, ми у рукопису налазимо компаратив *волији* без контракције. Он показује каква је била фонолошка структура наведеног компаратива у Његошевом идиолекту и потврђује да се у двосложним облицима може претпоставити први, дифтоншки степен контракције (писање графеме *и* а не диграма *йй* условљено је чињеницом да је ријеч о специфичном глаголском облику):

а волӣ бих [авòлӣбих] да надјача мањи;
[ГВ 1205];

а ја волӣ [вòлӣ] да надјача виши.
[ГВ 1207];

Волӣ су ти [вòлӣсѹти] кокош али јаје
[ГВ 1678];

Ја бих волӣ [вòлӣ] сад гривну орах̄
[ГВ 2236].

Контраховани облици компаратива и суперлатива на један начин су презентирани у предратним, а на други у већини послеријатних издања. Придјевске компаративе Милан РЕШЕТАР транскрибује једнообразно: сјајниј', чудесниј', мрзниј', згодниј', ваљастниј', мудриј', љубавниј' [Решетар 1890, 1892, 1926], што је прихваћено и у другим издањима прије рата [Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Ђукић 1941], а од послеријатних у издању [Радовић 1947]; осим усамљеног *мудрӣ*, и у [Радовић 1974]. Суперлатив у инструменталу Решетар транскрибује: најстрашниј'м [Решетар 1890, 1892, 1926], што прихвата само Вушовић [Вушовић 1935, 1936]. Неки приређивачи бришу јоту: најстрашниј'м [Ковачевић 1940; Радовић 1947, 1974], или и јоту и апостроф: најстрашним [Ђукић 1941]. У погледу транскрипције глаголских компаратива код Решетара и оних приређивача који су га слиједили влада прилично шаренило. У стиховима 1205. и 1207. у издањима [Решетар 1890, 1892] стоји: волиј, што прихватају, додавши апостроф [Ковачевић 1940; Ђукић 1941]; у издању [Решетар 1926] стоји: воли', што задржавају [Вушовић 1935, 1936; Радовић 1947, 1974]. У 1678. стиху у свим наведеним издањима налазимо: волиј', осим у издању [Ђукић 1941], гдје стоји: воли. Стих 2236. у једним издањима има: волиј [Решетар 1890, 1892; Ђукић 1941], у другим: волиј' [Решетар 1926; Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Радовић 1947, 1974].

У издању [Латковић 1948] сви компаративно-суперлативни облици у стиху транскрибују се једнообразно и на нов начин: сјајнӣ, чудеснӣ, мрзнӣ, згоднӣ, ваљаст̄и, мудрӣ, љубавнӣ, најстрашнӣм, волӣ. Од издања [Бошковић и др. 1952] то је постало устаљена пракса. Тако се облици дају и у издањима [Драгићевић 1959, 1964, 1965, 1966], осим усамљеног: Мрзниј' (приређивач је издање припремао на неком примјерку Решетарева издања, из којег је преузео и коментаре).

НАПОМЕНЕ.

1. Видо Латковић у чланку *О транскрибовању неких сѣихова у „Горском вијенцу“*, написаном поводом десетог Решетаревог издања Горског вијенца, запажа нову текстолошку интерпретацију компаративних облика, на примјер у 34. стиху Посвете: све ће сјајнији и чудеснији у вјекове биват дубље. [Решетар 1940: 6] те у стиховима 1205: а волији бих да надјача мањи; [Решетар 1940: 67] и 1900. Горског вијенца: Мрзнији су ми они него Турци, [Решетар 1940: 98], па закључује:

„Тако смо и у овим стиховима добили по један, а у наведеном стиху из Посвете чак и два слога више“ [Латковић 1940: 222].

Претпоставка да је Милан Решетар, након педесет година приређивања текста Горског вијеица, „заборавио“ да десетерац мора имати десет, а шеснаестерац шеснаест слогова — звучи необично. Водећн његошолог епохе, у свом „десетом, а сигурно и посљедњем“ издању Горског вијенца само је означио дифтоишки изговор [и^и] фонолошке секвенце (ији) у облицима компаратива и суперлатива, од којег је и раније полазио (само што је неслоговност крајњег вокала означавао у првих девет издања и у Целокупним делима апострофом, а савременици то нису увијек правилно разумијевали).

Даље Латковић каже да се компаративи наведеног типа у Његошевом крају не изговарају са *ији* на крају, „него је ту место тога ији једно дуго и наглашено и; тамо се каже сјајни, чудесни, волн, мрзни. Тако је и Његош изговарао“ [Латковић 1940: 222 (исправили смо штампарске грешке)]. Такав изговор потврђује, по Латковићу, то што је у стиху 1205. пјесник и написао *волн*, претпостављајући да је и „спорне речи“ у 34. стиху Посвете и 1900. стиху спјева Његош „написао са и на крају, иако није сачуван рукопис“ [Латковић 1940: 222].

Треба ипак подсетити да је у међувремену пронађен и аутограф Посвете писан Медаковићевом руком, у којем су компаративни завршеци обиљежени графичким сегментом њи: сјајни и чүдесни (л. 1), а не словом и, како је претпостављао Латковић. Графички сегмент њи означавао је дуго *ӣ* у придјевским облицима. Али је, очито сам пјесник, наведене облике у првом издању написао помоћу диграма *ӣи*: сјајни и чүдесни (с. (VII)), што би се у прози читало *сјајнији и чудеснији*, а то је учинио да би указао на њихов дифтоншки изговор [види горе т. (2)].

За 1205. стих Латковић каже да је Његош, „изостављајући оно а у почетку стиха, које није било неопходно нужно, могао лако да створи себи могућност уиошења облика *волнији*, али он такав облик уопште није сматрао подесним, јер се не чује у његовом крају. Зато је у овим случајевима учињена двострука грешка, не само да је покварен Његошев стих, него се уноси један облик који он не сматра подесним“ [Латковић 1940: 222–223 (исправили смо штампарску грешку)].

Треба ипак подсетити [види горе т. (6)] да је у 1207. стиху у аутографу *везник а* био изостављен те је компаратив имао тросложну структуру: *я волн да надъяча выши!* (л. 13 об.), што значи да је пјесник користио и компаратив са завршетком *-ији* (а то опет значи да се облик *волији* чуо „у његовом крају“).

Покушао је Видо Латковић и да примијени своју текстолошку интерпретацију. Али, срећом, није имао среће — са техничким уредницима. У издању Одбора за прославу стогодишњице Горског вијенца [Павићевић В. и др. 1947] у Посвети, која је штампана курзивом, умјесто дугосилазног акцента стоји тзв. генитивни знак, а у самоме спјеву — знак за дужину, осим суперлативног облика „најстрашним“, који нема никаквог надредног знака. У издањима са предговором Ра-

дована Зоговића, и латиничком и ћириличком, свуда стоји тзв. генитивни знак, укључујући и облик суперлатива [Латковић 1947^a, 1948]. Тако је Радосав Бошковић, Латковићев суприређивач у издању Цјелокупних дјела, могао задржати надредни знак као знак за сажимање и послјеакцентску дужину [Бошковић и др. 1952].

2. У чланку *Поводом новог издања Горског вијенца* Видо ЛАТКОВИЋ је нешто друкчије образложио своју концепцију, не помињући овога пута да је финални слог у компаративним облицима и акцентован: „Сви компаративи су транскрибовани са дугим *и* на крају (без *ј*): *сјајни, ваљастии, воли*. Тако се у Његошевом крају те ријечи изговарају, тако их је и Његош изговарао и у контексту осјећао, иако је *ио њравойисној навици* (под утицајем старе ортографије) писао иза неких од њих, као и иза свих придјева у мушком роду, једно кратко *и*. Да је Његош то осјећао као дуго *и* а не као *иј* види се најбоље по томе што понекад у овим случајевима пише два *и* (*сјајнии, чудеснии*), а понекад само *и* (*воли*)“ [Латковић 1947^b: 297–298 (у чланку није показано, вјероватно из типографских разлога, којим надредним знаком је обиљежено то „дуго *и* на крају“)].

Формулација у наведеном цитату (да је Његош компаративни завршетак „осјећао као дуго *и* а не као *иј*“) показује да Латковић није разумио текстолошку интерпретацију облика у првих девет Решетаревих издања Горског вијенца и у Целокупним делима: *сјајниј’*, *чудесниј’*, *волиј’*. То јест није схватио да је Милан Решетар граfiјским сегментом *иј’* означио дифтоншки изговор [и^{иј}] фонолошке секвенце (ији) у облицима компаратива и суперлатива (неслоговност крајњег вокала обиљежавајући апострофом). То потврђује нашу претпоставку да је Решетар у десетом издању то *иј’* замијенио граfiјским сегментом *ији* управо зато што ни његови млађи савременици нису увијек правилно разумијевали раније примјењивани текстолошки поступак.

1.2. Контракцију двају *и* послје губљења интервокалског *ј* налазимо у облицима номинатива једине и номинатива множине мушког рода односно-посесивног придјева *божији*, на граници категоријално-посесивног суфикса *-иј-* < *-њњ* и наставка *-и*. Таква контракција је посвједочена у стиховима 193. и 390. (номинатив једине мушког рода) и 663. (номинатив множине мушког рода). Питање је, међутим, да ли у посвједоченим облицима треба реконструисати први, дифтоншки степен контракције, дакле [бџи^{иј}], или други, вокалски степен, дакле [бџи]. У првом издању контраховани слог је означен граfiјским сегментом *иј* који је, у принципу, двозначан: 1° обиљежава дифтонг [и^{иј}], 2° послје *ж* као историјски меког сугласника може да означава и дуго [и], на шта смо раније указали [Маројевић 1997: 60–61]. Да је Његош наведене хомонимне облике изговарао са дифтонгом потврђује нам, међутим, аутограф, у којем је на два мјеста придјевски завршетак (суфикс + наставак) означен граfiјским сегментом *ии*, а на једном *иј*.

(1) Стих 193. у првом издању гласи: *Пџштитњ иџџ, алманатњ ви Божіи!* (с. 8). У рукопису придјев гласи: *Божіи* (л. 3), што би се у

прози читало *бѡжѡиѡ*; у строгој силабичкој структури десетерца изговарамо двосложно, тј. [бѡжиѡ]:

Пуштите их, аманат ви божѡ [бѡжиѡ]!
[ГВ 193].

(2) Стих 390. гласи у првом издању: **Бичъ сам Божѡи я сплетенъ за тебе**, (с. 15). У рукопису придјев је написан друкчије: **вожиѡ** (л. 5), што указује на дифтоншки изговор:

Бич сам божѡ [бѡжиѡ] ја сплетен за тебе,
[ГВ 390].

(3) У првом издању стих 663. је овако написан: **Богъ са нама и анѣли Божѡи!** (с. 25). У рукопису је умјесто десетеричког *ѡ* стајало осмеричко и: **вожиѡ** (л. 7 об.). Номинатив множине није се могао изговарати друкчије од номинатива јединине, па се и овдје мора реконструисати дифтоншки степен контракције:

Бог са нама [са̀нама] и анѣли [ѡ̀анѣли] божѡ [бѡжиѡ]!
[ГВ 663].

У досадашњим издањима односно-посесивни придјев *божиѡ* (који је са примањем хришћанства добио индивидуално-посесивно значење) текстолошки је презентираан на различите начине. У издањима [Решетар 1890, 1892] у сва три стиха стоји исти облик: божѡи. То су прихватили и неки други приређивачи [Ђукић 1941; Драгићевић 1959]. У издању Целокупних дела РЕШЕТАР на један начин презентира облик у једнини: божѡиј' [Решетар 1926: 14], божѡиј [Решетар 1926: 20], а на други у множини: божѡи [Решетар 1926: 28]. То прихвата и Данило Вушовић: Божѡиј' [Вушовић 1935: 13, 18], Божѡи [Вушовић 1935: 25]. Неки приређивачи нису схватили Решетарево (и Вушовићево) диференцирање облика јединине и множине, па један исти облик дају на два начина. Божѡидар КОВАЧЕВИЋ у стиху 193. реконструиса: божѡиј' [Ковачевић 1940: 26], а у стиховима 390. и 663. оставља: божѡи [Ковачевић 1940: 38, 54]. То исто налазимо у издању [Радовић 1974]; у издању [Радовић 1947] у 390. стиху стоји: божѡиј. Александар МЛАДЕНОВИЋ у једнини реконструиса једном: Божи [Младеновић 1998^а: 67], други пут: Божѡи [Младеновић 1998^а: 77]; у множини пак: Божи [Младеновић 1998^а: 91]; у издањима [Младеновић 1996, 1997, 2001] на сва три мјеста је: Божи. У већини издања у сва три стиха налазимо: божѡи [Павићевић В. и др. 1947; Латковић 1948; Бошковић и др. 1952; Недић 1964; Банашевић 1973; Павићевић Б. и др. 1985; Калезић 1994], односно: Божи [Никчевић 1997].

1.3. Контракцију двају *и* послѡје губљења интервокалског *ј* налазимо у номинативу јединине мушког рода замјенице *чиѡи*, на граници категоријално-посесивног суфикса *-ѡи < -ѡѡ* и наставка *-ѡи*. Контракција је графички одражена у прозном фрагменту испред 1693. стиха: **Янко пита чѡе вѡавъ те мѡ онъ ѡ плеће гледа** (с. 66). Тешкоћа текстолошке интерпретације облика условљена је трима факторима: 1° он је посвје-

дочен у оном дијелу Горског вијенца чији рукопис није сачуван, па немамо евентуалну граfiјску варијанту; 2° посвједочен је у саставу фонетске ријечи, са глаголском копулом као енклитиком, тј. у позицији кад пјесник диграмом *иј* не означава дифтонг [и^и] [види т. 1.1]; 3° посвједочен је у прози, гдје силабичка структура није релевантна.

У досадашњим издањима фрагмент је интерпретиран на различите начине: 1) Јанко пита чиј је брав те му он у плеће гледа [Решетар 1890: 171]; 2) Јанко пита, чији је брав те му он у плеће гледа [Решетар 1926: 62; исто и у: Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Латковић 1948; Драгићевић 1959 (у посљедња три издања без запете)]; 3) Јанко пита, чи' је брав те му он у плеће гледа [Вушовић 1935: 53; исто и у: Радовић 1947]; 4) Јанко пита чѝ је брав те му он у плеће гледа [Бошковић и др. 1952: 81; исто и у: Недић 1964; Младеновић 1996; Никчевић 1997]; 5) Јанко пита чи је брав те му он у плеће гледа [Банашевић 1973: 81; исто и у: Павићевић Б. и др. 1985; Калезић 1994].

Ако би се у примјеру претпоставила потпуна контракција вокала, дакле [чије], онда би најпрецизнија била текстолошка интерпретација из издања које су приредили Р. Бошковић и В. Латковић: чѝ је. За Његошеву епоху ми ипак претпостављамо дифтоншки степен контракције, па у научном издању фрагмент дајемо у сљедећем облику:

Јанко пита чѝ је [чиѝје] брав те му он у плеће гледа,
[ГВ испред 1693].

Фонетско [чиѝје] (неслоговно *и* је и дуго) фонолошки интерпретирамо (чији је), па се у популарном издању (за прозу) може прихватити Решетарево рјешење из 1926. године.

1.4. Контракција двају вокала *и* појављује се и у неким ономастичким јединицама, гдје је такође условљена губљењем сонанта *ј* у интервокалском положају на граници основе и наставка [види примјер (1) у овој тачци], или на граници коријена и суфикса [види т. 1.5], али може бити посљедица позајмљивања и остваривати се унутар коријенске морфеме [внди т. 1.6].

(1) На граници основе и наставка дошло је до губљења *ј* између два самогласника *и*, па су се та два *и* контраховала (сажела) до нивоа дифтонга [и^и], и у антропонимском облику из 1305. стиха Горског вијенца, који у првом издању гласи: *Благо ѿндријѝ ђе е погинѝо!* (с. 51). У рукопису је антропоним друкчије написан: *андриј* (л. 14 об.), што би се у прозном тексту читало [андрији], а метрички условљено чита се [андри^и], дакле са дифтоншким степеном контракције. Зато смо ми у наведеном стиху реконструисали [Маројевић 1997: 53; прештампано у Маројевић 1999^а: 32–33; фонетска реконструкција је опширније образложена у раду Маројевић 2000: 335–336] ортоепски дифтонг [и^и] као једну изговорну вриједност, а у писању оставили ѝ (са знаком за дужину), чиме сугеришемо да оно представља један слог у десетерачкој силабичкој структури:

Благо Андрој [бл̩аго а̀ндрѝ] ђе је погинуо —
[ГВ 1305].

Потпуну контракцију ([и̩] → [й]) овдје спречава морфолошки моменат: прво *и* спада у основу (у дативу се послѣје губљења *ј* њиме основа завршава), а друго *и* чини наставак. То значи да ми фонетску реконструкцију *[а̀ндрѝ] потпуно искључујемо: она се ни данас у језику не остварује у дативу личних имена овога типа.

Наведени стих Милан РЕШЕТАР презентира овако: Благо Андрој' ђе је погинуо, [Решетар 1890: 155], што је прихваћено и у каснијим издањима [Решетар 1926; Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Радовић 1947 (са узвичником на крају стиха); Драгићевић 1959]. Занимљиво је да неки приређивачи који у компаративу полазе од потпуне контракције, на примјер у 1900. стиху: мрзні, овдје реконструишу облик: Андрој' [Латковић 1948; Банашевић 1973; Никчевић 1997]. Ту су се они ослонили на своје изворно језичко осјећање: може се изговорити и [мрзні̩] и [мрзні], али само [а̀ндрѝ].

У издању које су приредили Р. Бошковић и В. Латковић стих гласи: Благо Андрој' ђе је погинуо [Бошковић и др. 1952: 64]. Ми мислимо да овдје Бошковић знаком \sim није обиљежио дужину него контракцију. У неким каснијим издањима облик се доноси без акцента: Андрој [Недић 1964; Младеновић 1996, 2001]. У издању [Павићевић Б. и др. 1985] избрисан је и знак за дужину односно контракцију: Андрој. У издању [Калезић 1994] контаминирано је Решетарево и Бошковићево рјешење: Андрој'.

А. Младеновић је закључио „да је свођење *-ији(-) > -и(-)* у великој мери захватило Његошев језик, али да језику аутора ГВ није била непозната ни група *-ији*“ и да Његош има датив *Андрој* (< *Андроји*) и номинатив једнине *мудри* (< *мудрији*) према номинативу множине *мудрија* [Младеновић 1970: 293; Младеновић 1989: 91]. Он озбиљно замјера Банашевићу што је само компаративне облике донио са одраженом контракцијом *ији > њ*. „То је исто био дужан да учини и са примером из 1305. стиха [...] а не да њега доноси са *Андрој*'. Пример из ГВ [I издања Горског вијенца] може се једино читати *Андрој* а никако *Андрој*“ [Младеновић 1989: 313]. На Младеновићев приговор (објављен најприје 1979. године [Младеновић 1979: 244]) Банашевић није одговарао: и у каснијим издањима оставио је: Андрој'. А оставио га је зато што је знао да се никако не може изговорити *[а̀ндрѝ] и што му се чинило да његова графика указује на дифтоншки изговор [а̀ндрѝ̩]. Транскрипција *Андрој* (*Андрој*, *Андрој*) допринијела је да се у наведеном стиху погрешно чита *Андрој*, што је заправо датив хипокористика *Андро*, који опет у Црној Гори није посвједочен — овдје се говори *Андро* (датив *Андро*).

(2) Губљење *ј* у интервокалском положају између два самогласника *и*, при чему су се та два *и* контраховала (сажела) до нивоа дифтонга [и̩], посвједочено је на граници основе и наставак у дативу и локативу неких именица на *-ија* и у Свободијади, и то:

а) у локативу макротопонима (име области) *Романија* 'Румелија':

онда силну војску вашу
 сву спуштите у приморје
 пак се с твојом ти увези,
 силни пашо над пашама,
 у бродове наше многе
 који ће вас ту сусрести —
 у Романи [уромани] истурити.

[С VIII 360–366];

б) у дативу ојконима (име града) *Венеција*:

Боље би нам и часније
 пред свијетом правим било
 да смртнога нигда ухо
 наше име чуло није
 него да се да совршит
 то Венеци [венџи] и Стамбулу
 што су сада наумили —
 без просућа многе крви.

[С VIII 503–510];

в) у дативу апелатива *нахија*:

а црмничку војску храбру
 отправише нахи [нахи] својој
 да на себе чека силна
 Мехмед-пашу Бушатлију.

[С VIII 562–565];

г) у дативу макротопонима (име земље) *Русија*:

Бојељупцу глас тај много
 би [би] жалостан и увредан,
 ал немаше [нџмаше] друкче чинит
 већ се дома повратише —
 Руси к Русји [круси], родној земљи,
 Црногорац к Црној Горн.

[С X 815–820].

У петроградском рукопису, препису Свободијаде из пера Вука Врчевића који је Његош ауторизовао [Мартиновић 1967], облици су написани са ии: *џ Романи* (с. 107, стих 366. осме пјесне), *Венеци* (с. 111, стих 501. осме пјесне), *Нахи* (с. 112, стих 556. осме пјесне), *к' Русји* (с. 179, стих 719. десете пјесне), што би се у прозном тексту читало [романији], [венџији], [нахији], [русји], а метрички условљено чита се [романиџи], [венџиџи], [нахиџи], [русјиџи], дакле са дифтоншким степеном контракције. У првом издању, које је приредио Љуба Ненадовић, облици гласе: у Романи [Ненадовић 1854: 123], Венеци [Ненадовић 1854: 128], нахи [Ненадовић 1854: 129], к' Русји [Ненадовић 1854: 202]. То значи да је приређивач на два мјеста изоставио десете-

ричко *i*, које је указивало на дифтоншки степен контракције, док је на два мјеста задржао изворну Његошеву графију.

(3) Исту појаву губљења *j* између два самогласника *и* и дифтоншког степена контракције двају *и* [и^и] двапут налазимо и у облику датива апелатива *кадија* у Жалостној пјесанци племените Асан-агинице:

Али беже не хајаше [нѐхајаше] ништа,
 већ њу [вѐћњу] даје имо[т]скому [ймо^тскѐму] кадѝ [кади^и].
 Још кадуна брату се мољаше
 да њој [дѧњѝ] пише листак бѣле [бѝјѧлѧ] кѡиѣ
 да је шаље имо[т]скому [ймо^тскѐму] кадѝ [кади^и]:
 [ЖППА 51–55].

У Фортисовом издању [Fortis 1774] дифтонг [и^и] у оба стиха (52. и 55) обиљежен је диграмом *ii*: *Imofkomu Kadii* (s. 100). То значи да се финална ријеч у стиху читала двосложно [кади^и]. У каснијим издањима, на примјер у другој Вуковој редакцији: *Имоском кадији* [Карацић 1846: 531], полустих је двоструко неаутентичан — окрњен је изворни наставак у дативу придјева имо[т]скому а дативу именице приписан је неаутентичан тросложни изговор [кадији].

1.5. Контракцију двају *и* послје губљења интервокалског *j* налазимо у облицима патронима *Алијић* (који је вјероватно већ био прерастао у презиме), на граници коријена и суфикса. У живом језику се још чува први, дифтоншки степен контракције [али^ић], али се чује и други, вокалски степен [алић]. Питање је: који степен контракције треба реконструисати у Горском вијенцу у стиховима 469, 495, 727?

Да је Његош презиме изговарао са дифтонгом указује графијски сегмент *иј* у првом издању, који у средини ријечи може имати само дифтоншку гласовну вриједност: *Мујо Алијћз турскїи кавазбаша*, (с. 18); *Те убисмо обадва Алијћа*, (с. 19); *Па Баице и братство Алијће*, (с. 28). То што у рукопису умјесто *иј* стоји осмеричко *и*: *алићз* (л. 6), *алића* (л. 6), *алиће* (л. 8 об.) није знак да их је Његош различито изговарао кад је писао Горски вијенац и кад га је припремао за штампу већ свједочи, с једне стране, да је графија првог издања прецизнија, с друге стране, да се дифтоншки изговор не може искључивати ни тамо гдје је Његош написао једно *и*. У критичком издању ми и овдје графијски реконструишемо дуго *иј* (знак моносилабичности) а фонетски дифтонг [и^и]:

Мујо Алић [али^ић], турски кавазбаша,
 [ГВ 469];

те убисмо обадва Алића [али^ића],
 [ГВ 495];

па Бајице и братство Алиће [али^иће]
 [ГВ 727].

У досадашњим издањима антропоним се најчешће доноси у облицима: *Алић*, *Алића*, *Алиће* [Решетар 1890, 1892, 1940; Вушовић

1935, 1936; Ђукић 1941; Павићевић В. и др. 1947; Бошковић и др. 1952; Драгићевић 1959; Недић 1964; Банашевић 1973; Павићевић Б. и др. 1985; Калезић 1994; Младеновић 1996; Никчевић 1997].

У Целокупним делима, међутим, Милан РЕШЕТАР даје друкчију транскрипцију: Алијћ [Решетар 1926: 23], Алијћа [Решетар 1926: 23], Алијће [Решетар 1926: 30]. Ово текстолошко рјешење је прихваћено и у издањима [Латковић 1947^a, 1948; Радовић 1947, 1974]. У издању [Ковачевић 1940] налазимо: Алијћа, Алијће, па се у стиху 469. може претпоставити штампарска грешка: Алић. Наведеном графијом Решетар и његови сљедбеници указују на дифтоншки изговор, од кога и ми полазимо.

1.6. Графијски сегмент *йй* у средини ријечи у Лучи микрокозма сигуран је показатељ дифтоншког изговора и у имену арханђела Гавриила и од њега изведеном присвојном придјеву: Гаврѝйлъ (с. 37, 41, 52), Гаврѝйлову (с. 52). У стиховима ономастички лик реконструишемо са првим, дифтоншким степеном контракције:

— рече Гаврѝйл [гаврѝйл] оцу бесмртноме —
[ЛМ 977 (III 107)];

— Гаврѝйл [гаврѝйл] рече оцу бесмртноме —
[ЛМ 1082 (III 212)];

Гаврѝйл [гаврѝйл] поче архангел зборити [...]
Гаврѝйлову [гаврѝйлову] ријеч пресекоше
[ЛМ 1393, 1397 (IV 183, 187)].

Јунак Луче микрокозма није Гаврил, како то слиједи из досадашњих издања и литературе, него (арханђел) Гавриил, како га треба у невезаном слогу писати и изговарати. То је позајмица из руског (Гавриѝл) односно црквенославенског (старославенско Гаврѝилъ).

2. Таутовокалска контракција у дивербима насталим срашћивањем двају облика

2.1. Једна од особина Његошевог пјесничког језика јесте контракција финалног вокала *e* неких замјеничких облика, замјеничког прилога *ће* (у упитној и везничкој функцији) те везника *e*, *ѝe* са вокалом *e* глаголског облика *је*, уз претходно губљење *j* у интервокалском положају, при чему тај нови контраховани дифтонг односно вокал представља метрички један слог. Ову појаву је запазио Милан РЕШЕТАР у једном стиху Луче микрокозма: „[...] *ћѝ* мрачношћу сфера узбуђена!“ [ЛМ 1560 (V 140)], уз сљедећу напомену: *ћѝ* (*ѝ.j*. *ће је*) [Решетар 1926: 158]. Ни у једном другом стиху Луче, и ни у једном стиху Горског вијенца Решетар прозоднјски не означава контракцију наведеног типа. У том погледу Решетара је слиједио Данило Вушовић: он контракцију означава само у наведеном стиху Луче [Вушовић 1935: 131].

Радосав Бошковић са суприређивачима [Бошковић и др. 1952; Бошковић и др. 1953] запазио је (и означио) контраховане облике *ћѝ* у осам стихова [ГВ 900, 1384, 2198, 2354; ЛМ 279 (I 79), 525 (I 325),

526 (I 326), 1560 (V 140)], *šê* у четири стиха [ГВ 594, 2116, 2127; ЛМ 425 (I 225)] и *ê* у оба стиха у којима је посвједочен [ГВ 785, 2296]. Бошковићево издање је у стопу слиједио (у овом погледу) Владан Недић [Недић 1964]. Ми смо (у раду [Маројевић 1997: 55]) нашли још један примјер за контраховани облик *hê* [ГВ 377], а (у раду [Маројевић 2000: 340–341]) контраховани облик *šê* реконструисали смо још у два стиха [ГВ 2700; ЛМ 1446 (V 26)].

Михаило Стевановић у Речнику Његошева језика оставио је знак дугосилазног акцента само на дугом *hê* „у његовој служби упитног прилога“, док на везницима *ē* (< е је), *šē* (< те је) и на дугом *hē* (< ће је) у везничкој служби ставља знак дужине, сматрајући да су наведени везници и везничка ријеч неакцентовани [Стевановић и др. 1983 I: XVII–XVIII].

Од својих претходника ми се разликујемо тиме што ортографски реконструисамо облике *hē*, *tē*, *ē* а ортоепски дифтонг [e̯e̯], при чему сматрамо да и везници и везничка ријеч имају, мада ослабљен, побочни акценат, који означавамо краткосилазним акцентом.

(1) Диверб *hē* [hē̯e̯] = *he je* посвједочен је у двије функције — као упитни замјенички прилог срастао са копулом *je*:

О хурије очй плаветнијех
те мислите са мноm [sām̩m̩] вјековати,
hē [hē̯e̯] та сјенка, што је дићи може,
да ми стане пред вашим очима [...]?
[ГВ 898–901];

А hē [a̯hē̯e̯] био Драшко поповићу?
[ГВ 1384]

и као односни замјенички прилог (везничка ријеч) срастао са копулом *je*:

Кад се справљах из Бара овамо,
док ево ти једнога каваза
hē [hē̯e̯] од паше [ot̩pašē] за мене дошао
[ГВ 2196–2198];

већ вас вићу под сјајним покровом,
чест-народност hē је воскреснула
и hē [i̯hē̯e̯] олтар на исток окренут
[ГВ 2352–2354].

(2) Диверби *tē* [tē̯e̯] = *še je*, *ē* [ē̯e̯] = *e je* настали су срастањем одговарајућег везника (*šē*, *e*) и копуле *je*:

а све hēце која су помрла
и момчади tē [tē̯e̯] пушка убила.
[ГВ 2115–2116];

А hē ви је та злосрећна баба
tē [tē̯e̯] међу вас [mē̯huvās] нож крвави вргла?
[ГВ 2126–2127];

тад би ми се управо чинило [...]
 ē [ē̯] слетио Милош међу Србе;
 [ГВ 783, 785].

(3) У два случаја може се понудити алтернативно читање: једно које је у складу са текстом првог издања:

Боже драги, да га сан не вара
 тѐ овако [тѐ̯ ова̀кō] старац узлетео?
 [ГВ 593–594];

Је л' истина [јѐл̯ ѝстина] ē ово овако [ѐ̯ òвō ова̀кō],
 ил нас очи сопствене варају?
 [ГВ 2296–2297]

и друго које захтијева његову реконструкцију:

Боже драги, да га сан не вара
 те је 'вако [тѐ̯е ѡва̀кō] старац узлетео?
 [ГВ 593–594];

Је л истина [јѐл̯ ѝстина] е је ово 'вако [ѐ̯е òвō ѡва̀кō],
 ил нас очи сопствене варају?
 [ГВ 2296–2297].

Прво читање је текстуално аутентичније, а друго је природније. Први полустих 594. стиха у рукопису гласи: **тѐ овако** (л. 13 об.), а у првом издању: **Тѐ овако** (с. 23). Други полустих 2296. стиха у првом издању гласи: **ѐ ово овако** (с. 94). При другом читању остварују се контекстуални дифтонзи као резултат контракције вокала — у 594. стиху хетеровокалски [e̯], у 2296. тауовокалски [ō̯], при том фонему ⟨о⟩, која се реализује као редуковано и неслоговно [̯], означавамо апострофом.

Треба напоменути да за диверб (лексичку јединицу насталу срашћивањем двају облика) **ћѐ = ђе је** не искључујемо ни други, вокалски степен контракције [ћѐ̯], али сматрамо да је за Његошеву епоху аутентичније реконструисати први, дифтоншки степен сажимања вокала [ћѐ̯̯]. За дивербе **тѐ = ѡе је**, **ѐ = е је** сматрамо да је могућ, и данас, само дифтоншки степен контракције, дакле [тѐ̯̯], [ѐ̯̯̯].

2.2. Друго је питање да ли се списак контрахованих облика наведеног типа [види т. 2.1] исцрпљује примјерима у којима је у издањима [Бошковић и др. 1952; Бошковић и др. 1953] означен дугосилазни акценат. Наша анализа показује да је у Горском вијенцу посвједочено још неколико замјеничких облика са дифтоншким степеном контракције — двапут **свѐ [свѐ̯̯]** и по једном **мѐ [ме̯̯]** и **чијѐ [чијѐ̯̯]**, да се још у по једном стиху могу читати контраховани облици **ћѐ [ћѐ̯̯]** и **тѐ [тѐ̯̯]** и да се још у једном стиху Луче микрокозма реконструише диверб **тѐ [тѐ̯̯]**. Па пођимо редом.

(1) Као што смо већ писали [Маројевић 1997: 56], диверб **чијѐ [чијѐ̯̯] = чије је** посвједочен је у функцији упитне придјевске замјенице (срасле са копулом *је*):

Чијѐ [чијѐѐ] ово плеће те га гледам?
[ГВ 1701].

За разлику од других примјера — осим примјера (4) и примјера из т. 2.3 — овдје је дифтонг [еѐ] — у књижевном језику и у говорима са пренесеном акцентуацијом — неакцентован.

(2) Као што смо већ писали [Маројевић 1997: 56], диверб свѐ [свѐѐ] = *све је* посвједочен је у функцији одређене придјевске замјенице са значењем генерализације (срасле са копулом *је*) у 2467. стиху:

свѐ [свѐѐ] радошћу дивном наравњено.
[ГВ 2467].

(3) Као што смо већ писали [Маројевић 1999^б: 120; Маројевић 2000: 339], диверб свѐ [свѐѐ] = *све је* у истој функцији потврђен је и у 2677. стиху:

Свѐ једнако [свѐѐ јѐднѐко] — тада али данас:
[ГВ 2677].

Компоненте свѐ (све је) и једнако чине просту реченицу, и зато их треба писати одвојено [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 10.1.1].

(4) Као што смо већ писали [Маројевић 1999^б: 120; Маројевић 2000: 340], диверб мѐ [меѐ] = *ме је* у функцији акузатива личне замјенице првог лица једнине (сраслог са копулом *је*) посвједочен је у 1432. стиху:

Ко м' у зли час [кѐмѐ узлѐчас] дочекива, Вуче?
Ја нијесам ни позна никога,
а камоли да мѐ [дѐмеѐ] ко дочека [дѐчекѐ].
[ГВ 1430–1432].

Ово је други примјер у којем је дифтонг [еѐ] неакцентован — први је (1), овога пута и у говорима са непренесеном акцентуацијом.

Облик *дочека* у 1432. стиху није треће лице једнине аориста него радни глаголски придјев са дијалекатским сажимањем вокала (*дочекао* → *дочека*): са копулом *је* (у саставу диверба мѐ) он твори перфекат.

(5) Као што смо већ писали [Маројевић 1997: 55], у 377. стиху се може реконструисати диверб ђѐ [ђѐѐ] = *ђе је* у функцији упитног замјеничког прилога (сраслог са копулом *је*):

ђѐ [ђѐѐ] издајник бољи од витеза?
[ГВ 377].

Кажемо: може се реконструисати — ако се пође од конструкције *Ђе* [је] *издајник бољи од виџеза*? Може се, међутим, стих схватити као елиптична конструкција *Ђе* [може бити] *издајник бољи од виџеза*? — и у том случају облик *ђе* [ђѐ] био би универб, и у њему се не би реконструисао контраховани дифтонг односно вокал.

НАПОМЕНА.

Поред примјера контрахованих облика које је преузео из претходних издања [Бошковић и др. 1952, 1953; Недић 1964], Александар Младеновић је и у овом стиху „запазио“ контракцију и означио је дугосилазним акцентом, али тек у свом трећем издању (што значи да је преузео из нашег чланка!): *ћê издајник бољи од витеза?* [Младеновић 1998^a: 75].

(6) Као што смо већ писали [Маројевић 1999^b: 120–121; Маројевић 2000: 340], у 2700. стиху може се реконструисати диверб *tē* [tê̯] = *ше је* у функцији саставног везника (сраслог са копулом *је*):

само Богдан што је похитао
тê [tê̯] убио ријечког кадију.

[ГВ 2699–2700].

Опет кажемо: можемо реконструисати — ако се не пође од елипсе копуле *је* у 2700. стиху. У овом другом случају облици *йохийѡа је* и *убио* били би истоврсни предикати једне реченице.

(7) Најзад, као што смо већ писали [Маројевић 1999^b: 121; Маројевић 2000: 340–341], са нашим новим читањем диверб *tē* [tê̯] = *ше је* у истој функцији налазимо у 1446. стиху Луче микрокозма:

и над њима на преведром небу
кад се облак наполи раздвоји —
тê [tê̯] у двије [удвије] непрегледне масе
с два противна узмућена вјетра:

[ЛМ 1444–1447 (V 24–27)].

2.3. У свим анализираним примјерима контракција се остварује на граници замјенице (у замјеничкој или функцији везничке ријечи) или везника са копулом *је*. Разматрајући таутовокалске дифтонге у Горском вијенцу, ми смо утврдили да је у 606. стиху Горског вијенца посвједочено губљење сонанта *j* и контракција двају вокала *e* на граници номинатива једнине именице *йиће* са копулом *је* [Маројевић 1999^b: 121; Маројевић 2000: 341]. У овом именичко-глаголском дивербу реконструисали смо први, дифтоншки степен контракције као једину изговорну вриједност — *пићê* [пићê̯] = *йиће је*:

Јунаштво је цар зла свакојега —
а и пићê [аипићê̯] најслађе душевно
којием се пјане покољења.

[ГВ 605–607].

Овдје је дифтонг [e̯] — у књижевном језику и у говорима са пренесеном акцентуацијом — неакцентован. Наша фонетска интерпретација 606. стиха освјетљава значење претходног, 605. стиха, и потврђује синтаксичку анализу Лабуда Гојнића и Михаила Стевановића [види подробније (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 6.13].

2.4. У параграфу посвећеном сажимању вокала, међу примјерима гдје је „сажимање према задњем вокалу“ Данило Вушовић наводи и: „нако (но ако) В [= Горски вијенац] 645, 1152“ [Вушовић 1930^а: 106; Вушовић 1930^б: 14]. Са етимолошког гледишта у овом сложеном везнику, који је лексикализован, прва везничка компонента није био аломорф *по него аломорф *пъ, а то значи да смо у првој фази контракције сасвим природно добили дифтонг [a²] у облику [nã²ko].

Може се са доста основа претпоставити да се промјена nã²ko → nãko већ у Његошево вријеме била фонологизовала. Језичко осјећање прву компоненту (nã) није могло идентификовати као везник јер је некадашње *пъ, под утицајем поредбеног везника nō < *по, већ било добило данашњи лик nō; остала је разлика у дужини, са тенденцијом да се и она неутрализује, уз мијешање значења [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 5.3.2].

За разлику од сложеног оптативног облика [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 10.2.4], чији тросложни лик dãako потврђује дифтоншки изговор двосложног лика дако [dã²ko], нема доказа да се искључни везник *нако* у Његошевом језику чувао са дифтоншким степеном контракције. С обзиром на то да се и у рукопису и у првом издању облик пише састављено и без апострофа, претпостављамо да га је и Његош изговарао са монофтоншким степеном редукције. Зато облик ортоепски реконструирамо са другим, вокалским степеном сажимања:

Неки један — то је ка ниједан [нијѐдан],
нако [nãko] да је више мученија.

[ГВ 644–645, *нако* (л. 7 об.), *Нако* (с. 24)];

Не требају царство нељудима
нако [nãko] да се пред свијетом руже.

[ГВ 1151–1152, *нако* (л. 12 об.), *Нако* (с. 44)];

Нема, бабо, овде духовника [дѹхѡвнѣкã],
нако ћемо [nãкоћемо] послат попа Мића,
а он књиге [књѣгѣ] уза себе [узãсебе] нема;

[ГВ 2191–2193, *Нако* (с. 90)].

У Речнику Његошева језика налазимо овакву интерпретацију облика: nãko прил. дијал. за изузимање: *једино, само, осим, до, осим ако* [Стевановић и др. 1983 I: 480]. Тачније би било рећи да је *нако* везник — искључно-условни у значењу 'осим ако' (трећи примјер) и компонента везничког израза *нако да* (искључно-циљног) у значењу 'осим да' (први и други примјер).

НАПОМЕНА.

У Речнику Његошева језика у одредници *нако* налазимо и један примјер из превода прве пјесне Илијаде: Велике је царе могућности / љут на чојка њему подвласнога, / *нако* он разјарену љутост / и мрвице

смири и покрије [Стевановић и др. 1983 I: 481]. Текст је преузет из четвртог издања Целокупних дела, у којем 158. стих стварно гласи као и у Речнику, само без надредног знака: *нако он разјарену љутост* [Стевановић–Лалић 1975: 242]. Да је наведени текст аутентичан, онда би се у првом полустиху, да би имао четири слога, морао реконструисати везник **наако*, и то би био доказ да је у Његошовом језику, поред тог тросложног неконтрахованог лика, био могућ и двосложни лик лексикализованог диверба са дифтоншким степеном контракције *нако* [н^ако], и такав бисмо лик реконструисали у наведеним стиховима Горског вијенца.

Текст 158. стиха Његошевог препјева прве пјесне Илијаде у свим издањима Целокупних дела, почев од трећег, садржи штампарску грешку, коју су преузели без провјере састављачи Речника. У издањима приређивача који су текст давали према Његошовом рукопису, а рукопис се налазио у Народној библиотеци у Београду и у међувремену је пропао, наведени стих гласи: „И ако он разјарену љутост [Гавриловић 1899: 177]; и ако он разјарену љутост [Решетар 1912: 195]. У прва два послеријатна издања Ц(ј)елокупних д(ј)ела, у којима је (као и у каснијим издањима) преводе приредио Радован ЛАЛИЋ, нема наведене штампарске грешке: иако он разјарену љутост [Бошковић и др. 1953: 354; Стевановић–Лалић 1967: 242], али је примijeњена погрешна вербализација текста. Наиме, у стиху није употребљен сложени везник *иако*, него два везника *и + ако*:

Велике је царе могућности
 љут на чойка [начоџка] њему подвласнога
 и ако он разјарену љутост [љ^ут^ост]
 и мрвице смири и покрије,
 ал покриту злобу док испуни
 све у срцу јадовиту храни.

[Прев. ППИ 156–161].

2.5. Лексикализовани диверб са оптативним значењем реконструисали смо са дифтоншким степеном контракције *дако* [д^ако] у 1100. стиху *Луче микрокозма*. У Горском вијенцу је посвједочен само тросложни лик, без сажимања вокала [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 10.2.4].

3. Таутовокалска контракција у сандхију и проклизи

3.1. Таутовокалски дифтонг може се реконструисати и у сандхију, тј. на граници између двије фонетске ријечи изговорене без паузе, од којих се прва завршава а друга почиње истим самогласником. Размотримо примјере у којима се такав изговор може, са више или мање вјероватноће, претпоставити. При том дјелимичну редуцију и губљење слогности иницијалног самогласника наредне или финалног самогласника претходне фонетске ријечи означавамо у једним случајевима апострофом, а у другим знаком за дужину на одговарајућем вокалу.

(1) У сандхију, испред фонетске ријечи која почиње самогласником, у два случаја смо означили дјелимичну редукуцију и губљење слоговности иницијалног самогласника наредне [види т. 3.2] или финалног самогласника претходне фонетске ријечи помоћу апострофа. Овај други случај имамо у првом полустиху 2296. стиха:

је л' истина [jěл' ѝстина] ē ово овако [ěē òвò овàкò]
ал нас очи сопствене варају?

[ГВ 2296–2297].

Као и у свим наредним примјерима, овдје реконструишемо дифтоншки степен контракције, тј. фонетски дифтонг [ѝи]: је л' истина [jěл' ѝстина] = *је ли истѝина*.

(2) У другим случајевима дифтоншки степен контракције двају истих вокала у сандхију обиљежавамо знаком за дужину на одговарајућем вокалу [види т. 3.3]. Такав је случај и у 28. стиху:

Мален свијет за адова жвала,
ни најест гā камоли [нинāјезга аkāмоли] прејести!

[ГВ 27–28].

Овдје такође реконструишемо дифтоншки степен контракције, тј. фонетски дифтонг [āа]: ни најест гā камоли [нинāјезга аkāмоли] = *ни најестѝ га а камоли ѝрејестѝи*. Другим ријечима, ми сматрамо да је сложени везник *а камоли* у Горском вијенцу састављен досљедно од двије компоненте, само што се то у наведеном стиху, услед сажимања двају *а* у дифтонг [āа], јасно не види.

Везник *а камоли* посвједочен је, без ефекта сажимања вокала, и у сљедећим стиховима Горског вијенца:

Мед за уста и хладна [ихлāднā] приоња
а камоли [акāмоли] млада [млāдā] и ватрена [ивāтрена] —
[ГВ 764–765];

пред очима које стријељају,
које камен могу растопити
а камоли [акāмоли] слабога човјека [чòвјека] —
рођенога да се од њих [òдњѝх] топи,
[ГВ 902–905];

Јаки [јāкѝ] зуби и тврд орах сломе,
добра [дòбрā] сабља — топуз иза врата
а камоли [акāмоли] главу од купуса.
[ГВ 1104–1106];

Ко м' у зли час [кòм' узлѝчас] дочекива, Вуче?
Ја нијесам ни позна никога,
а камоли да мē [дāме''] ко дочека [дòчекā].
[ГВ 1430–1432];

човјек пашче ту свезат не шћаше
а камоли [акāмоли] чойка [чò'єка] несретњега;
[ГВ 1479–1480];

Нико жалит не смије никога
а камоли [акāмоли] да му што поможе.
[ГВ 1485–1486];

Свѣт је [свијѣтје] овај тиран тиранину
а камоли [акāмоли] души благородној:
[ГВ 2499–2500].

3.2. Контракцију вокала у сандхију, на граници двије фонетске ријечи, налазимо и у 823. стиху Горског вијенца: **Ка' е носишѡ Богѡ ти братска, Станко?** (с. 31). У рукопису (у коначној верзији) стих гласи: **ка е носишѡ вогти братска станко?** (л. 9 об.). У савременим издањима налазимо га у различитим ортографско-инерпункцијским ликовима: **kā** је носиш, **бог** ти **братска**, **Станко?** [Решетар 1926: 33 (писање великог слова на почетку стиха којим не почиње реченица штампарска је грешка); исто и у: Решетар 1892; са великим почетним словом и у: Радовић 1974]; **Kā** је носиш, **Бог** ти **братска**, **Станко?** [Вушовић 1935: 29; исто и у: Ковачевић 1940; Никчевић 1997; са малим почетним словом и у: Ђукић 1941]; **Kā** је носиш **бог-ти-братска**, **Станко?** [Латковић 1948: 81; исто и у: Бошковић и др. 1952]; **Kā** је носиш, **бог-ти-братска**, **Станко?** [Недић 1964: 163]; **Kā** је носиш, **Бог-ти-братска**, **Станко?** [Банашевић 1973: 42; исто и у: Павићевић Б. и др. 1985]; **Kā** је носиш **Бог-ти-братска**, **Станко?** [Калезић 1994: (46)].

Уз израз *бог њи брајска* Милан РЕШЕТАР даје сљедећи коментар: »говори се: „бог ти и братска (т.ј. вјера помогла)“ кад ко кога заклиње и братими; овдје је оно *и* изостављено (већ ако није слабо написано мјесто „бог т' и братска“)« [Решетар 1892: 50; исто и у: Решетар 1890: 133 (са фонетским писањем: *брацка*)]. У свом коментару Горског вијенца (који за живота није објавио) Данило ВУШОВИЋ каже: »У Црној Гори израз „бог ти братска“ значи што и: *забога*, за име Божје и сл.« [Вушовић 2004: 201]. Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ стих доноси у облику: **Кā** је носиш, **Бог т' и братска**, **Станко?** [Драгићевић 1959: 35], са сљедећим објашњењем: »очигледно је да ту треба да стоји: „**Кā** је носиш, *Бог њ' и брајска*, **Станко?**“, јер је то у старој Црној Гори уобичајена молба: „Бог ти и братска (љубав)...“« [Драгићевић 1959: XXIII (нап.)]. Драгићевићево мишљење прихвата Александар МЛАДЕНОВИЋ, али он стих доноси у сљедећем облику: **Ка** је носиш, **Бог ти-и братска**, **Станко?** [Младеновић 1996: 78], са оваквим образложењем: „то је потребно [...] неким правописним знаком указати читаоцу на постојање везника *и* у овом изразу који се, иначе, у изговору контрахује са претходном заменичком формом *ѡи*. Зато је овде донето правописно *ѡи-и*, чиме се неће реметити десетерац баш због могућности поменутог гласовног сажимања при читању и изговарању овог стиха“ [Младеновић 1996: 34]. Своје тумачење Младеновић је покушао да образложи и у чланку *Прилози ѡумачењу неких сѡихова и месѡа у „Горском вијенцу“* [Младеновић 1998^б: 111–112].

Оцијенили смо да Младеновићево граfiјско рјешење у 823. стиху није најсрећније: читаоца којем није пред очима коментар зачудиће десетерац са једанаест слогова. Поред тога, везник *и* се са претходним

замјеничким *ѝи* не сажима потпуно, него само до нивоа дифтонга [и^ѝ]. Зато смо ми у писању оставили једно *ѝ* са означеном дужином, а дифтонг реконструисали у изговору [Маројевић 1999^а: 34–35; опширније у Маројевић 2000: 341–344]. У одговору на нашу критику Младеновић каже: »Стих 823 [...] прочитао сам [...] са *ѝи-и* а не са *ѝи* и дужином изнад вокала, како то чини Р. М. Ово сам учинио зато да би читаоцу овде било лакше препознавање везника *и* после енклитичког облика заменице *ѝи*. При том сам истакао да се везник *и* „у изговору контрахује с претходном заменичком формом *ѝи*“ [...]. Јасно је да се овим не ствара једанаестерац од десетерца, како погрешно Р. М. истиче, због чега сам и ставио цртицу у *ѝи-и* а дао сам и поменуто објашњење« [Младеновић 1999^а: 18].

А. Младеновић произвољно препричава мој текст: 1° нисам ја прочитао него написао *тѝ* са означеном дужином изнад вокала, а прочитао сам слог са дифтонгом [ти^ѝ]; 2° нисам истакао да се графијом *ѝи-и* ствара једанаестерац од десетерца него да ће читаоца којем није пред очима коментар зачудити десетерац са једанаест слогова. Па ни самога себе не интерпретира правилно: није ни он прочитао *ѝи-и*, него је тако написао. Младеновићево текстолошко рјешење не би ни било тако лоше за популарна издања кад би наш читалац био навикнут да у стиху у којем је написано једанаест вокалских графема прочита десет слогова. А ни у првом издању Горског вијенца ни у једном стиху не налазимо једанаест самогласничких слова који би се читали са десетосложном силабичком структуром. Зато нам, у научном издању, преостаје да пишемо у стиху само десет вокалских графема, а да дифтоншки изговор дајемо у фонетској транскрипцији.

Шта значи израз *Бог ѝи* [и] *брајска*? На ово питање коментатори и лексикографи дају разноврсне одговоре. Божидар КОВАЧЕВИЋ парафразира Решетара: „Бог ти и братска вера помогла“ [Ковачевић 1940: 66]. Трифун Ђукић полази од значења 'побогу': „Како, побогу, носиш овако тешку пушку?“ [Ђукић 1941: 153]. Ђуза РАДОВИЋ израз овако тумачи: „бог ти и братска љубав, тј. тако ти бога и братске љубави (како носиш тако тешку пушку)“ [Радовић 1947: 202]. Видо ЛАТКОВИЋ цитира (погрешно) Вука (Пословице, бр. 336): „Бог *ѝи* *брајска*! кад ко што моли кога, и да речемо да се овде мисли братска љубав“ и коментар Стефана Митрова Љубише: „Тако ти бога и нашега братства“ [Бошкових и др. 1952: 183]. Владан НЕДИЋ израз овако тумачи: „тако ти бога и братске љубави!“ [Недић 1964: 252]. Никола БАНАШЕВИЋ даје овакав коментар: »елиптичан израз учтивости, који Вук наводи и допуњује у *Пословицама* (бр. 336): „Бог *ѝи* и *брајска*!“ [Банашевић 1973: 242]. У Речнику Његошева језика израз се овако семантизује: „у чуђењу: за бога милога, ако бога знаш“ [Стевановић и др. 1983 I: 39]. Слободан ТОМОВИЋ израз коментарише: „одговори ми, братске ти вјере или љубави“ [Томовић 1986: 165; уп. Томовић 1990: 349]. Александар МЛАДЕНОВИЋ контаминира тумачења Ђ. Радовића и С. Томовића: „Како је носиш (одговори ми), тако ти Бога и братске љубави, Станко?“ [Младеновић 1996: 197].

Анализирани стих тражи одговор на два питања: 1° да ли је у Његошевом језику и у Његошево вријеме фразеологизам имао облик *Бог њи брајска*, па у том случају текст треба само ортографски интерпретирати, или је имао облик *Бог њи и брајска*, што значи да би се ортографска интерпретација морала допунити ортоепском, са означеним дифтонгом [и^џ] у сандхију; 2° да ли је поименичени придјев *брајска* настао елипсом именице *вјера*, именице *љубав* или неке треће именице. Одговор на прво питање од значаја је за утврђивање аутентичног текста, а на друго питање — за образложење адекватног коментара.

Кад би Латковићево цитирање Вука било тачно (а оно се понавља и у каснијим издањима Његошевих Целокупних дела), морало би се поћи од тога да је већ у Његошево вријеме фразеологизам имао лик *Бог њи брајска*, тим прије што је такав лик посвједочен у савременом ускочком говору: Немо̄ так̄о̄ бокти [= бог ти] бра̄цк̄а! [Станић 1990 I: 54, s. v. бра̄цк̄а]. Латковићев цитат, међутим, није тачан; уп.: „Бог ти и братска! Кад ко што моли кога, и да речемо да се овђе мисли братска љубав; али на другијем мјестима говори се овако у женском роду а не може се казати за што, н. п. обријала главу на *хајдучку*, — Стани, Митре, *гора* би!“ [Караџић 1849: 19; Караџић 1965/1987 IX: 61]. Треба истаћи да у критичком издању пословица има редни број 289, да није била заступљена у цетињском издању из 1836, већ се појавила у бечком издању 1849. године, што значи послѣје објављивања Горског вијенца. У Архиву САНУ чува се посебан лист на коме је Вук забиљежио ову пословицу, само што у њему умјесто *речемо* стоји: рекнемо, а умјесто *овђе* стоји: овдје [Караџић 1965/1987 IX: 404].

С обзиром на то да „нико није ћарио ко је Вука исправљао (што се аутентичности грађе тиче)“ [Бошковић 1978: 471], морамо поћи од тога да је израз у Његошевом ндиолекту гласио *Бог њи и брајска* и да је у Горском вијенцу остварена непотпуна контракција (до нивоа дифтонга) двају вокала *и* у сандхију, из метричких разлога. Зато смо ми (најприје у [Маројевић 1997: 54]) ортографски реконструисали дуго њ̄, а ортоепски дифтонг [и^џ]. У критичком издању смо, из практичних разлога, ортографску интерпретацију измијенили — у сандхију, испред фонетске ријечи која почиње самогласником, апострофом смо означили дјелимичну редукцију и губљење слоговности иницијалног самогласника наредне фонетске ријечи (а не финалног самогласника претходне фонетске ријечи):

Тешке [тѣшкѣ] пушке [пѣшкѣ], игђе ли икога:
ка је [к̄аје] носиш, Бог т' и братска [б̄окти њ̄бра̄цк̄а], Станко?
[ГВ 822–823].

Као и у свим примјерима овог одјелјка, овдје реконструисемо дифтоншки степен контракције, тј. фонетски дифтонг [и^џ]: Бог т' и братска [б̄окти њ̄бра̄цк̄а] = *Бог њи и брајска*.

Што се тиче постанка и значења именице *брајска*, једни истраживачи (Решетар, Ковачевић) полазе од израза *брајска* [вјера], јер се очито ослањају на потврђеност значења у стиху: избеуми некако на

братску [ГВ 2004], други (Недић, Радовић, Драгићевић, Младеновић) реконструишу синтагму *брајска* [љубав], ослањајући се на Вуково тумачење у Пословицама. Од овог посљедњег израза полази, у приказу рјечника у првом издању Његошевих Цјелокупних дјела, Ј. Вуковић: »за реч *брајска* треба протумачити значење у стиху: „ка је носиш бог ти *брајска*, Станко?“ — 823 (*брајска љубав*)« [Вуковић 1955: 346]. Томовић пак допушта једно или друго тумачење. Ми мислимо да је елидирана именица са значењем 'помоћ' и да је првобитно израз могао да гласи *Бог њи* и *брајска* [рука] *јомози/јомогли*, при чему је *јомози* треће лице једине императива у оптаивном значењу а алтернативно *јомогли* партицип на -*љ* такође у оптаивном значењу. Израз лоцирамо у паганско вријеме са значењем 'нека ти (наш, племенски) бог и братство (род, племе) помогну'. У том смислу је занимљиво значење које Стефан Мнтров Љубиша изразу приписује: „*Tako ti Voga i našega bractva*“ [Љубиша 1868: 43]. Читав стих би, дакле, имао сљедећи смисао: како је носиш, уз божију и братску помоћ [је носио], Станко?

3.3. Контракцију вокала у сандхију, на граници двије фонетске ријечи, илуструје и 1819. стих Горског вијенца: *Само факирџ остави фукарџ*, (с. 72). Приређивач издања браће ЈОВАНОВИЋА први полази од израза: „ФАКИР ФУКАРА, пука сиротиња“ [Јовановићи 1881: <127> (Тумачење некојих ријечи)]. Милан РЕШЕТАР стих не коментарише него у Рјечнику објашњава ријечи *факир* „од турск. (арап.) *faqir*, сиромас“ и *фукара* „од турск. (арап.) *fuqara* (које је плурал од *faqir*), сиромас; сиромаси“ [Решетар 1890: 245]. Божидар КОВАЧЕВИЋ већ полази од полусложенице „*факир-фукара*, крајња сиротиња. Арапски корен ф'к'р (у Индији отуд *факир*, а у Турака и у нас *фукара*) означава сиромаси. *Факир-фукара* је таутологија и служи за појачавање овога појма“ [Ковачевић 1940: 127]. Од полусложенице *факир-фукара* и значења 'пука сиротиња' полази се и у каснијој литератури [Стевановић–Бошковић 1954: 240; Недић 1964: 245; Томовић 1986: 254], па се стих тумачи: „само си пуку сиротињу (*факирфукару*) оставио“ [Бошковић и др. 1952: 205 (коментар Вида Латковића)]; „Оставио си у животу само најсиромашније“ [Томовић 1986: 254]; »Српским изразом то би се, отприлике, рекло „пуке сиромасе“, „голе беднике“. Факир фукара су хришћани« [Радовић 1947: 220]. Занимљиво је тумачење Николе БАНАШЕВИЋА: „*Факир — фукара* (арап. *faqir*, пл. *fuqarā*; тур. *fukara*) — пука сиротиња; може имати и пејоративно значење. — Да би добио правилан десетерац и избегао непријатно понављање истих сугласника у двема узастопним сродним речима, песник је у ст. 1819. смелим обртом раздвојио *факир* и *фукару*, и обадве је речи истакао тим смештањем предиката између њих“ [Банашевић 1973: 325].

Наведено тумачење први је (имплицитно) оспорио Трифун Ђукић: „Факир у Црној Гори значи немоћно, слабо и бедно чељаде, а фукара сиротиња, руља у рђавом смислу те речи“ [Ђукић 1941: 164]. А експлицитно га је, и врло убједљиво, одбацио Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ: »Када коментаришори ове двије Његошеве ријечи сјајају и тумаче да „*факир-фукара*“ значи — „*јука сиротиња*“, онда би изгледало да су сви они који су примили ислам били неки — *богашаши*, а *јознајо*

је да је и муслимана било „*йуке сиротиње*“ ништа мање но хришћанске раје. Поред тога никако се Његошев стих „само факир остави фукару“ не може сјојити у једну ријеч — „факир-фукара“, иако скоро сви коментатори наводе једно исто „објашњење“ — да је ријеч „фукара“ *йлурал* од ријечи „факир“! По моме мишљењу, [...] Његош није ове двије ријечи *ујошреб*ио ни *йо арайском*, ни *йо шурском* значењу, већ онако како се оне и данас *ујошребљавају* у Црној Гори, *ше би* стих 1819. значио: само физички богаљи и морална олош нијесу *йрешили* у ислам« [Драгићевић 1959: XXVI–XXVII]. Драгићевић стих доноси у сљедећем облику: само факир оста и фукара, [Драгићевић 1959: 74].

Његово текстолошко рјешење оспорио је Видо ЛАТКОВИЋ, који указује да су »првих година после турског завојевања у Босни на ислам [...] прешли богати поседници, властела — а о тим временима „сват Турчин“ у Вијенцу и говори — док је „пука сиротиња“ муслиманска, које је заиста било у Босни, из познијих времена. Уосталом, Његошев стих „само факир остави фукару“ и не односи се уопште на муслиманек. У закључку Латковић каже да „се позивањем на данашњу употребу речи и на њихова данашња значења у црногорским говорима не може увек објашњавати Његошев песнички језик. Хипотетичност Драгићевићеве редакције овог стиха, па према томе и његовог тумачења, најбоље се види кад се има на уму цела реченица у којој се тај стих налази. [...] Мењањем речи остави у оста завршна два стиха престају да буду део непосредног обраћања Бајазиту, што у ствари јесу, и уместо логички и синтетички [ваљда: синтаксички — Р. М.] јединствене реченице добијамо реченицу из два диспаратна дела“ [Латковић 1963: 337–338].

Драгићевићев текстолошки поступак негативно је оцијенио и Никола БАНАШЕВИЋ: „Р. Драгићевић је у свом издању, без потребе (не мењајући много смисао) и недопуштено (јер нема очевидне штампарске грешке), поправљао песника“ [Банашевић 1973: 325].

Александар МЛАДЕНОВИЋ прихвата да ријечи *факир* и *фукара* нису употребљене „с једним заједничким већ с одвојеним значењима“, али у својој семантичкој интерпретацији контаминира старо и ново тумачење, не разумијевајући добро шта у Црној Гори значи ријеч *фукара*: „(Илдерим) није *йошурчио* и није *йобио* само *йраву сиротињу* и *људе без смелости*, *рђаве* и *морално слабе људе*, који су *йрихватили* да *службе Турчину*, тј. *само факир[а] остави [и] фукару*“ [Младеновић 1996: 32]. Он 1819. стих доноси „са запетом иза речи *остави* стављајући тако до знања читаоцу да су лексеме *факир* и *фукара* употребљене значењски различито“: само факир остави, фукару [Младеновић 1996: 32, 118].

Ми смо и у овом случају примијенили рјешење које смо првобитно понудили за 823. стих — у писању једно *й* са дужином (мада је оно и иначе у аористу дуго), без запете, у изговору дифтонг [й^д] [Маројевић 1999^а: 35; опширније у Маројевић 2000: 344–345]. Свој и наш текстолошки поступак Младеновић је овако прокоментарисао: »Доста

нејасно састављен Његошев 1819. стих ја сам, не мењајући га текстуално, донео овако: *само факир остави, фукару*. Нисам рекао да је то најбоље решење али сам зато дао у коментару његово ближе објашњење. [...]. Неприхватљиво је „решење“ које даје Р. М. за овај стих: укидање запете коју сам унео и доношење облика *остави* с дужином на крајњем вокалу. На овај начин само се збуњује читалац јер би он погрешно схватио да је овде реч *факир* вршилац радње а она је заправо у овом случају објекат као што је то и реч *фукара*; вршилац радње је Илдерим« [Младеновић 1999^a: 18].

Уз ову Младеновићеву опаску даћемо само двије маргиналије: 1° његов текстолошки поступак заиста није најбоље рјешење јер ће читалац схватити да је облик *фукару* само апозиција уз акузатив *факир*, који га ближе одређује, па би се изгубио ефекат који се жели постићи („да су лексеме *факир* и *фукара* употребљене значењски различито“); 2° моје текстолошко рјешење неће збунити читаоца јер ће у фонетској транскрипцији пронаћи редуковани везник *и* а у фусноти прочитати објашњење: *о̀ставӣ и фукару* — дифтоншки степен контракције двају вокала *и* у сандхију (са упућивањем на одговарајуће мјесто у „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу издања).

Иако је полусложеница *ф̀а̀к̀ѝр-фу̀ка̀ра* посвједочена у српском језику у значењу 'сиротиња, сиромаси', код Иве Андрића на примјер [Речник МС 1976 VI: 652], ми такође сматрамо да се њене компоненте не могу раздвојити предикатом, као што се могу раздвојити компоненте синтагме (само *џуку* остави *сиротињу*).

Поред тога, у Народним пјесмама муслимана у Босни и Херцеговини (Сарајево, 1933, књ. I, 95) посвједочена је синтагма *факир и фукара* [Škaljić 1973: 276, s. v. fâkir]: *A izašla fakir i fukara, / Selam dava desno i lijevo.* [Hörmann 1888: 85; уп.: Hörmann 1990: 85]. При том је *факир* очито збирна именица, па је њен акузатив једнак номинативу. То значи да није потребно на граници полустихова реконструисати дифтоншки степен контракције: *факир' остави* [ф̀а̀к̀ѝр^a о̀ставӣ].

На основу свега наведеног можемо закључити да је у Његошевом стиху посвједочена синтагма (у акузативу) *факир и фукару* и да су компоненте синтагме раздвојене аористом *остави*. Завршни самогласник аориста *остави* и везник *и* контрахују се до нивоа дифтонга [й̄^и]:

само факир оставӣ фукару [о̀ставӣ й̄фу̀ка̀ру]
да нас служи а пред крстом тужи.

[ГВ 1819–1820].

3.4. Контракцију вокала у проклзи можемо реконструисати у првом полустиху 2139. стиха Горског вијенца — на граници везника *и* и предлошко-падежне везе *иза ѿога*:

Ми имамо једну траву за то [з̀а̀т̀о̄]
па ту траву у лонац сваримо,
из лонца се редом намажемо —
ѿза тога [й̄й̄з̄а̄ т̀о̀г̄а̄] будемо вјештице.

[ГВ 2136–2139].

Као и у претходним примјерима, овдје реконструишемо дифтоншки степен контракције: **ѡза тога** [ʔиза тога] = *и иза ѡза*.

3.5. Контракцију вокала у проклизи реконструишемо у првом полустиху 974. стиха Горског вијенца — на граници рјечце *и* и именице *име*:

О проклета [прѡклѣта] земљо, пропала се
 (име ти је [ʔиметије] страшно и опако!):
 или имам младога витеза —
 уграбиш га у првој [упрѡвој] младости,
 [ГВ 973–976].

Као и у претходним примјерима, и овдје реконструишемо дифтоншки степен контракције: **ѡме ти је** [ʔиметије] = *и име ѡи је*.

3.6. У складу са новим, изворним читањем текста Горског вијенца и новим, изворним тумачењем Његошевог десетерца, по којем у Његошевом пјесничком тексту налазимо бројне и разноврсне типове фонетских дифтонга који не нарушавају десетосложну силабичку структуру него је напротив чине ритмички разноврснијом, ми у првом полустиху 2150. стиха — на граници супротног везника *а* и условног везника *ако*:

Зла мрзноме чинит не можемо,
 ѡко нам је [ʔаконамје] мио али својта —
 траг по трагу његов ископамо.
 [ГВ 2149–2151] —

алтернативно реконструишемо контракцију вокала у проклизи, и то дифтоншки степен контракције: **ѡко нам је** [ʔаконамје] = *а ако нам је* [Маројевић 1999^б: 126; прештампано у: Маројевић 2000: 346]. Наравно, код овог алтернативног текстолошког рјешења морамо остати при тумачењу да је у Његошевом стиху посвједочен везник *ако*, а не — како је то предложио Јевто М. Миловић — односна замјеница *ко*. Таквом тумачењу дајемо предност и иначе, тј. и ако не бисмо реконструисали контракцију вокала у проклизи (само што бисмо у том случају оставили тачку и запету на крају 2149. стиха, тј. интерпункцију бисмо прилагодили таквој интерпретацији) [о другој интерпретацији и њој прилагођеној интерпункцији види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 10.2.5].

3.7. Тауовокалска контракција двају вокала *и* (на нивоу дифтонга) може се реконструисати, као алтернативно текстолошко рјешење, у проклизи послје цезуре 1008. стиха:

Што спомињеш [штѡ спѡмињѣш] Косово, Милоша —
 сви смо на њем [наѡем] срећу изгубили,
 ал су мишца, име [мишца ѡиме] црногорско
 ускрснули с косовске гробнице
 над облаком, у витешко царство
 ђе Обилић над сѣнима [натсјѣнима] влада!
 [ГВ 1006–1011].

Такву употребу два истоврсна субјекта, раздвојена запетом умјесто да буду спојена саставним везником *и*, најприје смо објашњавали (само) као резултат утицаја руског језика [Маројевић 1978: 223–224; Маројевић 1984: 140–141]. Том тумачењу ишла би у прилог интерпункција изворника: *мишца, име* (л. 11 об.), како је остало и у првом издању (с. 38), и њему би одговарала интерпункција коју налазимо у бројним издањима [Решетар 1890, 1926; Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Радовић 1947; Латковић 1948; Банашевић 1973; Павићевић Б. и др. 1985; Ћупић 1995]: ал' су мишца, име црногорско / ускрснули с косовске гробнице.

Овом тумачењу, по којем се одсуство везника *и* у 1008. стиху објашњава руским утицајем, и касније смо давали предност, не искључујући могућност контракције двају *и*. Тешкоће дифтоншког читања огледају се у томе што испред лексеме *име* долази цезура која искључује сандхи; поред тога, у овом примјеру би се реконструисао дифтонг са неслоговном првом компонентом [и] [Маројевић 1999^а: 35–36]. Подробније се наведено тумачење образлаже у поглављу „Грамаатичка реконструкција“ [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 4.5.4].

На наше се тумачење осврнуо Александар Младеновић, овим ријечима: »Стих 1008: *Ал' су мишца, име црногорско* Његош је исправно донео са запетом у првом издању Горског вијенца (и у свом рукопису овог дела) а М. Стевановић је јасно показао да се овде не ради ни о каквом руском утицају, како иначе мисли Р. М. (М. Стевановић, *О језику Горског вијенца*, Београд, 1990, 136–137). Верујући даље да је овде везник *и* одсутан под утицајем руског језика, Р. М. се истовремено коригује па доноси овај стих тако да сматра да је овде испред речи *име* могућ везник *и* при чему овај аутор не искључује „могућност контракције двају *и*“. Р. М. није у праву јер се овде не ради о руском утицају а и успостављање везника *и* овде уопште није потребно. Његош је, као што се види, написао јасно овај стих те је у њему искључена било каква приређивачева интервенција« [Младеновић 1999^а: 18].

Оставићемо Младеновићево мишљење без коментара, само ћемо упутити читаоца да је моја полемика са Михаилом Стевановићем о наведеном стиху прештампа у књизи [Маројевић 1999^а: 143, 151–153].

Запету и послије другог полустиха у 1008. стиху налазимо у издањима [Назечић 1947; Драгићевић 1959, 1966; Роровић VI. 1963; Младеновић 1996, 2001], што би указивало да је други полустих апозиција у односу на субјекат *мишца*. Такво тумачење је, међутим, погрешно, пошто је предикат *су ускрснули* у облику множине, а именица *мишца* је у номинативу јединице.

У издању [Бошковић и др. 1952, 1967, 1975], као и у неким другим издањима [Недић 1964; Радовић 1974; Калезић 1994], избрисана је запета послије првог полустиха у 1008. стиху. Видо Латковић стихове 1008–1011. овако тумачи: „Али су мишице храбрих ратника послије косовскога пораза уздигле славу (*име*) црногорску високо у царству хероја, гдје се Обилић истиче изнад свих који су погинули за отацби-

ну“ [Бошковић и др. 1952: 190]. Оваква интерпретација је у колизији са Рјечником уз пјесничка дјела П. П. Његоша из истог издања Цјелокупних дјела: *мишца*, *ѣ* (исп. рус. *мышца*) снажна и јуначка рука [Стевановић–Бошковић 1954: 88 (ми именицу дајемо са краткоузлазним акцентом који има и синоним *мишица*)].

Никола БАНАШЕВИЋ је убједљиво показао неоснованост и Латковићеве интерпункције 1008. стиха, и Латковићеве интерпретације наведених стихова: »Граматички је ово тумачење неодрживо јер облик *мишца* не може бити номинатив плурала мушког рода нити се на њу саму може односити глагол *ускрснули*. Овај глагол је у множини јер се односи на два субјекта, *мишца* и *име црногорско*, које треба одвојити запетом. Реч *мишца* (рус. *мышца*), честа у *Свободијади*, а налази се и у посвети *Горског вијенца*, употребљена је сада метафором за „храброст“, тако да ови стихови кажу да су храброст и слава црногорска *ускрснули* (непрелазни глагол овде) у витешко царство« [Банашевић 1973: 264].

3.8. Таутовокалска контракција двају вокала *и* у сандхију алтернативно се реконструише у 625. стиху:

Жрец Европе с светога [с:вѣтѡга] амвона
хули-пљује [хули ѡпљује] на олтар Азије
[ГВ 624–625].

У том случају у другом слогу би се ортографски означило дуго *ѡ* (као знак моносилабичности), а ортоепски дифтонг [ѡ^ѡ] у сандхију, при чему би прво *и* било флексија прве ријечи, а друго *и* редуковани везник у саставу друге (фонетске) ријечи.

Иако би наведена интерпретација проширила круг примјера у којима се остварује таутовокалска контракција на нивоу дифтонга у сандхију и проклизи, ми дајемо предност тумачењу по којем се у првом полустиху 625. стиха остварује позиција двоструког предиката [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 11.2.2], и том тумачењу прилагођавамо ортографију (пишемо цртицу између два глаголска облика). До овог закључка долазимо на основу интерпункције изворника: *хули, пљује* (л. 7 об.), што је остало и у првом издању *Хули, пљује* (с. 24). Алтернативно тумачење одражено је само у нашој ортоепској реконструкцији.

3.9. Таутовокалска контракција двају вокала *и* у сандхију алтернативно се реконструише и у 688. стиху:

Они ће нам и без вјере [ибѣзвјерѣ] доћи,
међу нама стати-надебљати [стати ѡнадебљати] —
[ГВ 687–688].

У том случају у шестом слогу би се ортографски означило дуго *ѡ* (као знак моносилабичности), а ортоепски дифтонг [ѡ^ѡ] у сандхију, при чему би прво *и* било завршетак прве ријечи, а друго *и* редуковани везник у саставу друге (фонетске) ријечи.

И у овом случају, међутим, дајемо предност тумачењу по којем је у другом полустиху 688. стиха представљена позиција двоструког предиката [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 11.2.3], и том тумачењу прилагођавамо ортографију (пишемо цртицу између два глаголска облика). А опет то чинимо на основу интерпункције изворника: **стати, надебљати** (л. 8). У првом издању, вјероватно Медаковићевом „заслугом“, запета је уклоњена: **стати надебљати** (с. 26). Алтернативно тумачење одражено је само у нашој ортоепској реконструкцији.

3.10. Таувокалску контракцију двају вокала *и* у сандхију реконструираемо и у 1963. стиху:

Просте [прђстѐ] твоје љуте [љутѐ] ране
 мој Батрићу,
 ал непрости грдни [гр̂дн̂й] јади,
 куку роде [к̂уку р̂оде],
 е се [ѐсе] земља сва истурчи
 (Бог је клео!),
 главари се скаменили —
 кам' им [к̂ам̂#̂ ѓ̂м] у дом [уд̂ом̂]!
 [ГВ 1960–1963].

У наведеном примјеру реконструираемо први, дифтоншки степен сажимања вокала на граници (старог) номинатива једине именице *ка-ми* 'камен' и енклитичког облика датива личне замјенице трећег лица множине *им*: (к̂ами ѓ̂м) > к̂ам̂#̂ ѓ̂м. Дифтоншки степен контракције и данас се користи у наведеном примјеру, па га ми зато и реконструираемо за Његошеву епоху препоручујући га за аутентични изговор, док други, вокалски степен контракције, који је данас такође у употреби, дајемо као алтернативно ортоепско рјешење: (к̂ам̂#̂ ѓ̂м) > к̂ам ѓ̂м.

3.11. Таувокалску контракцију двају вокала *а* у сандхију реконструираемо у 660. стиху:

Нека буде [нѐка б̂удѐ] борба непрестана [нѐпрест̂ан̂а],
 нека буде [нѐка б̂удѐ] што бити не може,
 нек' ад [нѐк̂#̂ а̂д] прождре, покоси Сатана —
 на гробљу ће изнићи цвијеће
 за далеко неко покољење!
 [ГВ 658–662].

У наведеном примјеру реконструираемо дифтоншки степен сажимања вокала на граници условног везника (са побочним акцентом) *не-ка* у значењу 'па и да' и номинатива именице *ад*: (нѐка а̂д) > нѐк̂#̂ а̂д. Дифтоншки степен контракције и данас је обичан у брзом изговору на граници наведеног условног везника и ријечи која почиње вокалом *а*, па га ми зато и реконструираемо за Његошеву епоху, препоручујући га за аутентични изговор. Као алтернативно ортоепско рјешење може се дати конструкција са аломорфом *нек*, односно са вокалским степеном контракције: (нѐк̂#̂ а̂д) > нѐк а̂д.

НАПОМЕНА.

Тауовокалска контракција двају вокала у у Горском вијенцу није посвједочена. Али је налазимо, у сандхију, у 90. стиху Жалостне пјесанце племените Асан-агинице:

Кад то чула Асан-агиница [асан агиница],
 бѣлим [бѣјѣлим] лицем у земљу ударила [уземљу ударила],
 упут се је [упутсеје] с душом разставила [рас:тавила]
 од жалости — гледајућ сирота [сирота].
 [ЖППА 89–92].

У каснијим издањима, на примјер у другој Вуковој редакцији Хасанагинице: Б'јелим лицем у земљу уд'рила [Караџић 1846: 533], неоправдано је изворни облик радног глаголског придјева *ударила* (код Фортиса: *udarila* [s. 104]) замијењен неаутентичним **удрила*, чиме је и тауовокалска контракција двају вокала у на граници двије фонетске ријечи изгубљена.

4. Хетеровокалска контракција у појединачним ријечима

4.1. Шеснаестосложна силабичка структура је метричка константа основног стиха пјесме Ноћ скупља вијека (а то значи да изосилабизам — исти број слогова — карактерише и његове компоненте-осмерце, и полустихове осмераца). Али има један стих који као да нарушава ову метричку константу. То је 6. стих пјесме, други полустих другог осмерца. У препису нађеном у хартијама Коваљевског атрибут уз генитив јединине *водѣ* написан је у облику: *ројне* [Поповић П. 1913: 10]. Тачније, тако је објављен у Босанској вили. Наша претпоставка: „у рукопису је вјероватно стајало: *ројне*“ [Маројевић 2001: 492] није се савсим потврдила — у препису стоји: *ројне*. У вриједности „ј“ као и на мјестима гдје се по старој ортографији обично писало десетеричко „і“ у препису нађеном у хартијама Коваљевског налазимо слово које личи на *ј* без заокрета улијево или на продужено десетеричко *і*. То слово има вриједност сонанта *ј*, вокала *и*, а само у наведеном примјеру — неслоговног *е* као компоненте дифтонга.

Милану РЕШЕТАРУ је Поповићево „*ројне*“ било необично, па је облик исправио у: *рајне* (у фусноти указујући како пише у рукопису) [Решетар 1912: 185; Решетар 1927: 373]. Решетарево текстолошко рјешење, али без указивања на графију у рукопису, преузима Данило Вушовић [Вушовић 1935: 567; Вушовић 1936: 714]. У првом издању Цјелокупних дјела Радован Лалић стих наводи по Решетару: под њом капље ројевима зажижу се рајне воде; [Бошковић и др. 1953: 171], а у коментару уз 6. стих пише: „Под њом се капље рајне (рајске) воде зажижу ројевима“ [Бошковић и др. 1953: 508].

Кад је оригинални Његошев рукопис постао доступан научној јавности (1956), видјело се да у њему пише: *ројне воде*, што су приређивачи Његошеве Биљежнице вјерно транскрибовали: *ројне воде* [Шоћ и др. 1956: 195]. У другом издању Цјелокупних дела Радован Лалић облик наводи по савременом правопису: под њом капље ројевима за-

жижу се ројене воде; [Лалић 1967: 168], измијенивши и коментар б. стиха: »*Ројена вода* — песничка слика где је мноштво капаља упоређено са ројем. У рукопису Коваљевскога м[есто] „ројене воде“ стоји „ројне воде“« [Лалић 1967: 361]. Лалић, међутим, није уочио да његова транскрипција Његошевог *ројне* по савременом правопису обликом *ројене нарушава силабичку структуру стиха. То су очито запазили неки каснији приређивачи, враћајући се на транскрипцију према рукопису Коваљевског: под њом капље ројевима зажижу се ројне воде; [Бањевић 1969: 59; Ћупић 1995: 555].

Владан Недић је, за разлику од свих наведених приређивача текста пјесме, Његошево *ројне* „прочитао“ као *росне: под њом капље ројевима зажижу се росне воде; [Недић 1964: 53; Недић 1969: 56]. За такво читање нема никаквога основа (у рукопису је стварно *ѐ*, а не *с*), али оно показује да је вјероватно и Недић сматрао да би читање *ројене нарушавало силабичку структуру Његошевог шеснаестерца.

У анализираном стиху наш пјесник, наравно, није нарушио изосилабизам као метричку константу пјесме, него је трпни придјев *ројени* (у генитиву једине женског рода) изговарао без сугласника *ј* и са дифтоншким степеном сажимања вокала, дакле: [рѠѣнѣ]. Дифтонг [оѣ] ми ортографски представљамо, да бисмо указали да је ријеч о једном слогу, графемским слиједом *ој*:

под њом [пѠдѣѠм] капље [кѧпље] ројевима
зажижу се ројне [рѠѣнѣ] воде [вѠдѣ],
[НСВ 6].

Невоља је, међутим, у томе што наука о српском стиху неопротиво заостаје за српском поезијом: она не зна да су српски пјесници, не само Његош, користили фонетске дифтонге у моносилабичкој вриједности, не нарушавајући при том структуру стиха.

4.2. Контракцију вокала *о* и *е* послјије губљења интервокалског *ј* налазимо у патрониму (који је прерастао у презиме) *Црнојевић* → *Црнојевић* → *Црноѣвић* у 2659. стиху:

Вјерне слуге помјани Господи, [...]
Црнојвиће [црѠноѣвиће] Ива и Уроша,
[ГВ 2653, 2659].

Двосложно *оје*, без губљења *ј* и без контракције вокала, посвједочено је у облику патронима односно презимена на *-евић*:

дивне славе Црнојевић-кнеза.
[ГВ 600]

и посесива на *-ев*:

на јуначко племе Црнојево,
[ГВ 700].

Ми, дакле, ортографски контракцију вокала обиљежавамо диграмом *ој*, а ортоепски као дифтонг [оџ], са неслоговном другом компонентом.

Који се аргументи могу навести у прилог првог, дифтоншког степена сажимања вокала?

Први је аргумент фонолошки. Реконструишући једносложни оџ-изговор не мијења се фонолошка структура облика у истом значењу у 600. и 2659. стиху Горског вијенца — разлика остаје само фонетска: у овом другом случају фонолошка секвенца (црнојевиће) реализује се са потпуном редукцијом фонеме ⟨j⟩ и са губљењем слоговности фонеме ⟨e⟩, дакле: [црноџвиће].

Други је аргумент типолошки. Други, вокалски степен контракције остварује се у случају губљења везе, историјске или семантичке, са неконтрахованим обликом. Губљење историјске везе између неконтрахованог и контрахованог облика имамо у етнотопониму *Пашћројевићи* → *Пашћројевићи* → *Пашћроџвићи* → *Пашћровићи*: неконтраховани облик припада једном, а контраховани другом синхронном пресеку, што значи да се контракција вокала фонологизовала. Губљење семантичке везе између неконтрахованог и контрахованог облика илуструје трансформација вокатива *чојече* у узвик *чоче* [види т. 4.3.(2)].

Трећи је аргумент филолошки. Дифтонг [оџ] — у облику *џоџне* — означен је у рукопису пјесме Ноћ скупља вијека [види т. 4.1], што значи да је Његош поменути дифтонг имао у свом пјесничком репертоару у моносилабичкој вриједности.

Са нашом реконструкцијом патроним (касније презиме) добија исти прозодијски лик у контрахованом [црноџвић] и неконтрахованом облику [црнојевић]. У Речнику Његошева језика сажети облик је добио два подједнако неаутентична акцента: *Црновић* и *Црновић* [Стевановић и др. 1983 II: 654].

Реконструкција дифтонга [оџ] у облику *Црновиће* (с. 109) претходно је образложена у раду *Ноћ скупља вијека и „Тамна мјесца“ у Горском вијенцу* [Маројевић 2002^в: 190–191].

4.3. Контракцију вокала *о* и *е* послје губљења интервокалског *ј* налазимо у вокативу *чојече*. При том први, дифтоншки степен контракције [чџџече] реконструишемо кад облик остаје у парадигми именице *чо(ј)ек*, а други, вокалски степен контракције [чџџече] — у случају транспозиције облика у узвик, тј. у случају измјене граматичке функције.

(1) Прву фазу контракције (*чојече* → *чоече* → *чоџече*), у којој се чува фонолошка структура ⟨чојече⟩ и веза са парадигмом именице (дијалекатско) *чо(ј)ек*, налазимо у преводу прве пјесне Илијаде:

За тебе смо ми овђена дошли [...]
 част, поштење тражећ Менелаја,
 да и тебе, психообразни чојече [чџџече].

[Прев. ППИ 305, 307–308].

(2) Другу фазу контракције (*чоџче* → *чоче*), у којој је изгубљена веза са парадигмом именице *чо(ј)ек*, измијењена граматичка природа облика и упрошћена фонолошка структура (*чоче*), налазимо у сљедећим стиховима Горског вијенца:

Знамо чоче [чѠче], нијесу рогати,
но [нѠ] бјеху ли згодни и богати?
[ГВ 1404–1405];

Како зашто, што говориш чоче [чѠче]:
да га могу [мѠгѹ] добро осветити,
ка да би га [кадабига] из гроба дигнули!
[ГВ 2016–2018]

и Свободијаде:

А ево је виђу чоче [чѠче]
са очима спрема мора,
[С X 721–722].

Дајући предност вокалском степену контракције у наведеним стиховима, не искључујемо могућност, нарочито за Његошево вријеме, ни дифтоншког изговора [чѠџче] узвика *чоче*.

4.4. Диграмом *ој* обиљежавамо дифтонг [оџ], настао од двосложног слиједа *оје* послије губљења *ј* у интервокалском положају и дифтоншког степена сажимања вокала *о* и *е*, у зависним падежима именице *чѠјек*, не само у вокативу [види т. 4.3.(1)], него и у генитиву и акузативу (*чѠјека* → *чѠека* → *чѠџка*). У Горском вијенцу су посвједочена три примјера, два у акузативу (у стиховима 977. и 1480):

или имах [имѧх] чѠјка [чѠџка] за човјество —
свакога ми узе приђе рока,
[ГВ 977–978];

човјек пашче ту свезат не шћаше
а камоли [акѧмоли] чѠјка [чѠџка] несретџега;
[ГВ 1479–1480],

а један у генитиву (у 1518. стиху):

Колике су с краја у крај [ѹкрѧј] Млетке,
ту не бјеше ниједнога [ниједноѧа] чѠјка [чѠџка]
један другог који не држаше
за тајнога жбира и шпијуна.
[ГВ 1517–1520].

Дифтонг је обиљежен диграмом *ој* у наведеним облицима и у првом издању, и у рукопису — у 1518. стиху у генитиву: *чѠјка* (с. 59, л. 17), а у 977. и 1480. стиху у акузативу: *чѠјка* (с. 37, 58, л. 11, 16 об.), што ми читамо [чѠџка]. Диграмом *ој* ми обиљежавамо [види т. 4.2] наведени дифтонг и у облику акузатива множине *ѠѠнојвиѧѧе* [ѠѠноџвиѧѧе].

Који се аргументи могу навести у прилог дифтоншког читања облика *чојка*?

Први је аргумент филолошки. Дифтонг [оѐ] — у облику *ѡене* — означен је у рукопису пјесме Ноћ скупља вијека [види т. 4.1], ми га са фонолошком, типолошком и филолошком аргументацијом реконструирамо у 2659. стиху Горског вијенца у акузативу множине **Црнојвиће** [црноѡвиће] [види т. 4.2], што значи да је Његош поменути дифтонг имао у свом пјесничком репертоару у моносилабичкој вриједности. Старији наши филолози знали су версификацију, па и то да се у пјесмама у облику *чоече* сегмент *-ое-* користи као један слог [види даље нап. 2].

Други је аргумент морфолошки. Реконструкција генитива-акузатива **чојка* подразумијевала би становиште да је Његошев језик карактерисао номинатив **чојак*, односно аналошки успостављена алтернација [ø] : [a]. А за такво становиште нема основа: аналошка алтернација [ø] : [ъ], тј. номинатив *чѡјк* : генитив *чѡјка*, позната је само у говорима који чувају полугласник у јакој позицији, и само је у њима вокал *e* послје *j* могао бити поистовјећен са полугласником [види даље нап. 1].

Трећи је аргумент типолошки. Његош је користио књижевну варијанту *чѡвјек* (ген. *чѡвјека*) и народну варијанту *чѡјек* (ген. *чѡјека*). Ову посљедњу у зависним падежима — са сонантом *j* и без контракције двају вокала (у прози) или без сонанта *j* и уз дифтоншки степен сажимања двају вокала (у поезији, из метричких разлога) [види даље т. (4), (5) и (6) и т. 4.5]. Он није користио дијалекатску варијанту са парадигмом ном. **чѡјак* (ген. **чѡјка*). Да је такву парадигму користио, он би у прози писао облике типа **чѡјка*. А у прози он има у зависним падежима или књижевну парадигму типа *чѡвјека* [види даље т. (2) и (3)], или народну парадигму типа *чѡјека* [види даље т. (1)]. У Речнику Његошева језика наводе се два примјера номинатива именице „чојак“ [Стевановић и др. 1983 II: 506, s. v. *чѡјак*]: један из приповијетке Житије Мрђена Несретњиковића, други из писма Јеремији М. Гагићу од 5/17. новембра 1831, које је сам Његош писао и чији је оригинал сачуван. Али ти примјери нису добро прочитани [види даље т. (2) и (3)]. Треба још напоменути да ми према контрахованим облицима генитива-акузатива *чѡѣка*, датива *чѡѣку*, вокатива *чѡѣче* реконструирамо акценатски тип анализиране именице: у номинативу *чѡвјек* (и *чѡјек*), у генитиву *чѡвјека* (и *чѡјека*).

(1) У писмима Његошевим посвједочена је, у зависним падежима, варијанта *чѡјек* [Стевановић и др. 1983 II: 506, s. v. *чѡјек*], у инструменталу сингулара *чојеком* и акузативу паукала *чојека*.

(2) У приповијети Житије Мрђена Несретњиковића двапут је у генитиву посвједочена варијанта *чѡвјек*: јер сам у сав мој живот радио да нигђе немам човјека ко ће ме пожалити [Бошковић и др. 1953: 329; у првој публикацији: *чѡвѣка* (с. 78)]; Је ли једнога човјека [Бошковић и др. 1953: 329–330 (*је ли у значењу 'има ли'*); у првој публикацији: *чѡвѣка* (с. 79)], а једном, у номинативу, варијанта *чѡјек*: кад ево. шћах

се заклет, чојак [чојек — Р. М.] сасвијем мене непознати [Бошковић и др. 1953: 339]. Изговорено [чѡјек] непрецизно је написано или одштампано: чојак [Лујановић 1837: 91]. У приповијести *Сан на Божић* такође је посвједочен номинатив чѡ(j)ек: друга [врата] мала и тијесна, тако да једва чојек могаше посагнут њима уљест [Бошковић и др. 1953: 344].

(3) У писму Јеремији М. Гагићу од 5/17. новембра 1831. године двапут је у акузативу посвједочена варијанта чѡвјек: Што у исто опомињете за нашега човјека што смо шиљали к мохур-саибији, ми тога човјека нијесмо шиљали [Његош Писма I: 82], а једном, у номинативу, варијанта чѡјек: Зашто вјерујте да је наше отечество утврдио [утврдио — Р. М.] његов создатељ жестокијем каменом, кршом и стијеном, преко које чојак [чојек — Р. М.] који се није у њу [уз њу — Р. М.] родио мучно и миран иде пјешки [Његош Писма I: 83]. Облик је и овдје непрецизно написан: чојакъ [види даље нап. 5].

(4) У Горском вијенцу у номинативу је увијек коришћена књижевна варијанта чѡвјек [457, 465, 763, 1154, 1381, 1479, 1560, 1626, 1647, 1982, 2132, 2329 (двапут), 2508, 2519], а у зависним падежима само онда кад метричка структура стиха захтијева тросложну ријеч: датив чѡвјеку [1465, 1652, 1774, 2494], акузатив чѡвјека [617, 904, 1647, 2104], инструментал чѡвјеком [2508, 2519]. Варијанта *чо(j)ек долази само у зависним падежима, и само онда кад метричка структура стиха захтијева двосложну ријеч [види горе].

(5) У пјесми Мисао тросложну силабичку структуру заузима датив чѡвјеку [12] и акузатив чѡвјека [18], двосложну — акузатив чѡџка (у 24. стиху):

И ти тако исто усиљаваш чојка [чѡџка]
да свјетило зажди у бездне [убездне] чудеса
[Мисао 24–25].

(6) У преводу прве пјесне Илијаде у номинативу је варијанта чѡвјек [297], а у зависним падежима, поред вокатива чѡџче [види т. 4.3.(1)], посвједочен је датив чѡџку (у 125. стиху):

Но, Атриди, да ми испитамо
свештеника јал каква пророка
али каква санā погајача
(а и снi су чојку [чѡџку] од Зевеса)
[Прев. ППИ 122–125]

и акузатив чѡџка (у 157. стиху):

Велике је царе могућности
љут на чојка [начѡџка] њему подвласнога
[Прев. ППИ 156–157].

Кад су то силабичке потребе захтијевале, пјесник је у овом преводу користио — од варијанте чѡ(j)ек са дифтоншким степеном контракције изведеницу *нѡчо(j)есѡво* (у инструменталу): посрамљени тво-

јијем нечойством [нѣчоѣством], [329] и сложеницу чѡ(ј)екоубијац (у генитиву): гомилама како од Гектора / чойк'убијаца [чѡѣкоѡбијаца] почну у прах падат; [469–470], а од варијанте човјек — изведеницу човјече-сѣво (у генитиву): и племеном свега човјечества, [661].

НАПОМЕНЕ.

1. Читаоци су навикли да наведене облике читају онако како се они транслитеришу у досадашњим издањима: чојка. Могло би се помислити да на такво читање указује и сам Вук КАРАЦИЋ у предговору за прво, цетињско издање Народних српских пословица (1836), кад каже да Дубровчани говоре човјек, да се „у Херцеговини и по [о]коли-нама њеним“ говори чоек, а да се у Црној Гори у генитиву каже чѡјка: „у Црној се гори е изговара, од прилике, као ѡ (или као ѡ у ријечи дѡн), и у род. каже се чѡјка, и отуда чѡјсѣво“ [Карацић 1836; цит. по: Карацић 1849: LI; уп.: Карацић 1965/1987 IX: 44]. Вук, међутим, има у виду говоре у којима се чувао полугласник и у којима је наведена ријеч аналошки добила алтернацију [ø] : [ъ] — номинатив чѡјк : генитив чѡјка.

2. У Рјечнику JAZU М. ВАЉАВАЦ указује на двије ствари од значаја за разматрано питање: прво, да „*obličje* чојка, чојку, чојсе *može nastati i od oblika* чоека, чоеку, чоеће, *ako se brzo izgovara*“; друго, да „и *pjesmata rabi -oe- kao jedan slog*“ [Рјечник JAZU 1884–1886 II: 68].

3. Говорећи о сажимању вокала, Данило ВУШОВИЋ наводи примјере гдје је „сажимање према задњем вокалу“, међу њима и слједећи: „*сѣећу* (стојећу) С [= Свободијада] 151“ [Вушовић 1930^а: 106; Вушовић 1930^б: 14]. Ријеч је, међутим, о штампарској грешци првог издања: у рукопису (Врчевићевом препису) умјесто *сѣећу* стоји *шрећу*: Већ окрену трећу војску (с. 133 [IX 34]). То значи да у Његошевом језику немамо потврде контракције сегмента *оје* у корист задњег вокала.

4. Ми полазимо од тога да је Његошев идиолект карактерисала акценатска варијанта (генитив) чѡвјека, јер се само од ње могла развити редукована варијанта чѡѣка. Уосталом, такву акценатску варијанту преферира, у приказу првог издања Његошевих Цјелокупних дјела, Ј. ВУКОВИЋ: „Од Вукова изговора чѡвјек — чѡвјека и чѡвјек — човјека свакако би боље било узети овај други, а још боље чѡвјек — чѡвјека“ [Вуковић 1955: 346].

5. Писмо Јеремији М. Гагићу од 5/17. новембра 1831. године, одломак из којег смо цитирали [види горе т. (3)], није тачно прочитано: Зашто вјерујте да је наше отечество утврдио његов создатељ жестокијем каменом, кршом и стијеном, преко које чојак који се није у њу [вар. уз њу] родио мучно и миран иде пјешки [Његош Писма I: 83; варијанта према: Његош Изабрана писма: 28]. Поред облика чојкѡ, који је непрецизно написан и који ми читамо: чојек, вокално *р* у ријечи *ѡтврѣдио* написано је по славеносрпској графји диграмом *ѣр* (па га треба читати: утврдио), а испред облика њу је предлог *уз* а не *у*: *Зашто вѣрѡујте да е наше отечество ѡтврѣдио нѣговѡ Создатељ жестокиемѡ каменомѡ кршомѡ и стиеномѡ, преко кое чојкѡ кои се ние*

уз њу родио мучно и мизанџ иде п'шки (оригинал писма се чува у Архивском одјељењу Народног музеја Црне Горе на Цетињу, под бројем 35а, у фасцикли III, Приновљени рукописи, 1831 год., сређени у јулу 1945, са потписом Риста Ј. Драгићевића).

4.5. Исту употребу двију варијанти као и у Горском вијенцу [види т. 4.4.(4)] имамо и у Лучи микрокозма. У номинативу је увијек варијанта *чѡвјек* [5, 7, 21, 59, 71, 118 (двапут), 133, 134 — све у прологу; 344 (I 344), 2021 (VI 91), 2031 (VI 101)], а у зависним падежима само онда кад метричка структура стиха захтијева тросложну ријеч: генитив *чѡвјека* [62, 156, 2011 (VI 81), 2035 (VI 105)], (у) *чѡвјека* [142], датив *чѡвјеку* [92, 2039 (VI 109)], акузатив *чѡвјека* [131], локатив (о) *чѡвјеку* [132]. Варијанта *чо(ј)ек долази само у зависним падежима (четири примјера, све у прологу), и то само онда кад метричка структура стиха захтијева двосложну ријеч — генитив (у) *чѡџка* (у 111. стиху):

У чойка је [учѡџкаје] један храм воздвигнут,
зла [зла] обитељ туге и жалости [йжалости]:

[ЛМ 111–112, чойка (с. 7)],

датив *чѡџку* (у 118. и 133. стиху):

Ово грко наслеђије људско
чѡвјек чойку [чѡџку], чѡвјек себи дава,

[ЛМ 117–118, чойкѹ (с. 7)];

С тачке сваке погледај чѡвјека [чѡвјека],
како хоћеш суди о чѡвјеку [очѡвјеку] —
тајна чойку [чѡџку] чѡвјек је највиша.
Твар је творца чѡвјек изабрана!

[ЛМ 131–134, чойкѹ (с. 8)]

и акузатив *чѡџка* (у 89. стиху):

злоћа, завист, адско наслеђије —
ово чойка [чѡџка] ниже скота ставља,
ум га опет с бесмртнима равни.

[ЛМ 88–90, чойка (с. 6)].

НАПОМЕНА.

Пролог Луче микрокозма објављен је још једном за Његошева живота, у загребачком часопису *Kolo*, у редакцији Станка ВРАЗА. И у сва четири примјера одштампани су облици са „оѡ“: *Ovo ѡека niѡe skota stavlja*; [Vraz 1847: 6]; *U ѡека је један храм uzdignut*, [Vraz 1847: 7]; *Ѓѡвѡк ѡеку, ѡвѡк себи дава*, [Vraz 1847: 7]; *Тајна ѡеку ѡвѡк је највиша*. [Vraz 1847: 8]. Никола БАНАШЕВИЋ је изнио претпоставку да је Враз могао издати Његошове стихове на основу примјерка који је добио на поклон од Његоша „у коме су биле већ извршене извесне поправке“ [Банашевић 1950: 198]. Наша анализа то потврђује. Зато се са доста основа може претпоставити да је Његош исправио облике у примјерку који је упутио Вразу на поклон: *чѡѡка, чѡѡкѹ*. Судећи по графји облика *ѡѡѡѡ* у Ноћи скупљој вијека [види т. 4.1], вјероват-

но је тако било и у рукопису Луче микрокозма, па је С. Милутиновић-Сарајлија рукописно *чоџка*, *чоџкѣ* замијенио штампаним *чојка*, *чојкѣ*, како би у силабичкој структури стиха било представљено десет вокалских графема. У рукопису Горског вијенца Његош је већ прихватио тај други начин обиљежавања дифтонга у облицима типа [ч^оџка] [види т. 4.4]. У сваком случају Враз је наведене облике читао са дифтонгом [оџ], а не са [ој].

5. Хетеровокалска контракција у дивербима насталим срашћивањем двају облика

5.1. Дифтонг [е^о], тј. први степен контракције *е* и *о*, реконструисемо у лексикализованим спојевима: (везник) *иџе*, (замјенички прилог у функцији везничке ријечи) *џџ* + (облик средњег рода јединине одређеног вида показне замјенице) *оно*. При том показна замјеница чува дужину, а иницијални вокал губи слоговност; акценат се преноси на везник *иџе* односно на везничку ријеч (односно замјенички прилог) *џе*, тако да добијамо први степен контракције двају вокала у непосредном додиру [т^еоно], [џ^еоно].

(1) У 91. стиху Горског вијенца сложени везник је у пјесниковом аутографу написан растављено: *те но* (л. 1 об.). Растављено писање је задржано и у првом издању, с тим што је испред друге компоненте стављен апостроф: *Те 'но* (с. 4). Графија првог издања потврђује, по нашем мишљењу, да је у наведеном лексикализованом споју остварен само први (дифтоншки), а не и други (вокалски) степен контракције. Зато ми ортографски реконструисемо дуго *џ* (да бисмо указали да је ријеч о једном слогу), а ортоепски дифтонг [е^о]:

каква те је спопала несрећа
тџено [т^еоно] кукаш као кукавица
и топиш се у српске [српскџ] несреће?
[ГВ 90–92].

Дифтонг [е^о] реконструисали смо у наведеном стиху најприје у раду [Маројевић 1997: 56]. У досадашњим издањима сложени везник се доноси на три начина: *тено* [Решетар 1890, 1926; Ковачевић 1940; Назечић 1947; Латковић 1948; Бошковић и др. 1952; Драгићевић 1959; Роровић VI. 1963; Недић 1964; Банашевић 1973; Павићевић Б. и др. 1985; Калезић 1994; Ђупић 1995; Младеновић 1996]; *те'но* [Вушовић 1935, 1936; Радовић 1947, 1974; Никчевић 1997]; *те но* [Ђукић 1941].

(2) У 156. стиху Горског вијенца сложени везник је у пјесниковом рукопису написан растављено: *џе но* (л. 2 об.), али су компоненте толико примакнуте да их је Милорад МЕДАКОВИЋ вјероватно схватио као једну ријеч и одштампао их заједно: *џено* (с. 6). Графија аутографа потврђује, по нашем мишљењу, да је у наведеном лексикализованом споју остварен само први (дифтоншки), а не и други (вокалски) степен контракције. Зато ми и овдје ортографски реконструисемо дуго *џ* (да бисмо указали да је ријеч о једном слогу), а ортоепски дифтонг [е^о]:

сто пут̄а сам гледао облаке [...]
 а под собом [апѡтсобѡм] муње и громове
 гледа-слуша ђено [ђѣѡнѡ] цијепају,
 [ГВ 147, 155–156].

Дифтонг [e^o] реконструисали смо у наведеном стиху најприје у раду [Маројевић 1997: 56]. Досадашњи приређивачи су понављали графију првог издања: ђено [Решетар 1890, 1926; Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Радовић 1947; Бошковић и др. 1952; Никчевић 1997 итд.], тј. облик пишу заједно и они приређивачи који су у аналогном случају [види горе примјер (1)] писали са апострофом или растављено.

5.2. Дифтонг [a^o], тј. први степен контракције *a* и *o*, реконструисамо у лексикализованом споју: (везник) *a* + (облик средњег рода једнине неодређеног вида замјенице) *ѡно*. При том долази до помјерања акцента са замјенице на везник *a* и до првог степена контракције двају вокала у непосредном додиру [a^oно].

У пјесниковом аутографу облик је написан састављено: *амо* (л. 17), у првом издању исто тако, али са апострофом: *а'но* (с. 59). Графика првог издања указује, по нашем мишљењу, да је у наведеном лексикализованом споју остварен само први, дифтоншки степен контракције [a^o], који ми ортоепски и реконструисамо, уз писање дугог *а̄* (да бисмо указали да је ријеч о једном слогу):

Нема тога ко с' не боји чега,
 да ничега — а̄но [a^oно] свога хлада.
 [ГВ 1503–1504].

Дифтонг [a^o] реконструисали смо у наведеном стиху најприје у раду [Маројевић 1997: 56]. Милан РЕШЕТАР је у издањима Горског вијенца облик писао састављено без икаквог надредног знака: *ано* [Решетар 1890: 164; исто и у: Решетар 1940], што су прихватили и други приређивачи [Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Латковић 1948; Бошковић и др. 1952, 1967, 1975; Драгићевић 1959; Роровић VI. 1963; Недић 1964; Банашевић 1973; Павићевић Б. и др. 1985; Калезић 1994; Ђупић 1995; Младеновић 1996; Никчевић 1997]. У Целокупним делима, међутим, Решетар је указао на контракцију знаком за дугосилазни акценат: *а̄но* [Решетар 1926], што су прихватили и неки други приређивачи, али они стављају тзв. генитивни знак: *а̄но* [Вушовић 1935, 1936; Назечић 1947; Радовић 1947]. Такво текстолошко рјешење није најсрећније пошто се у наведеном лексикализованом споју дугосилазни акценат не изговара — изговара се, у првом степену контракције, дифтонг [a^o] са краткоузлазним акцентом на првој компоненти. Прозодијска интерпретација била би нетачна и ако бисмо пошли од потпуног, тј. од вокалног степена сажимања, јер би се у том случају реализовао дугоузлазни акценат [а̄но].

НАПОМЕНА.

Сложени везници настали лексикализовањем наведених спојева ријечи у Рјечнику уз пјесничка дјела П. П. Његоша наводе се без акцента: **ано**, а оно, бар [Стевановић–Бошковић 1954: 8]; **ђено**, свез. гдје, гдјено [Стевановић–Бошковић 1954: 45]; **тено** (тј. те но) свез. те [Стевановић–Бошковић 1954: 217]. Дакле, три облика истог типа лексикографски су презентирани на три различита начина; истовјетно је само одсуство било каквог указивања на прозоднјску страну облика.

У Речнику Његошева језика два облика се наводе као атоне ријечи: **ано** везн.-речца за *искључивање свега осталога*: бар, а оно [Стевановић и др. 1983 I: 8]; **тено** везн. [...] *иће* [Стевановић и др. 1983 II: 379], а једна са краткосилазним акцентом на првом слугу и без дужине на другом: **ђено** прилог [...] *ђе* (обично долази редовно где је потребно да се једним слогом допуни одговарајући стих) [Стевановић и др. 1983 I: 201]. Као што се види, три сложена везника истога типа интерпретирана су на три различита начина, и врло компликовано (што би се могло опростити кад би било тачно). Уз све то, прозодијска интерпретација није тачна. Прво: везник *ђено* не изговара се са краткосилазним акцентом без дужине него са краткоузлазним акцентом на првом и са дужином на посљедњем слугу: [ђèñọ̄] — ако пођемо од првог степена контракције, [ђèñọ̄] — ако претпоставимо потпуно сажимање (тачније: елизију компоненте [ə̣]). Друго: везник *ићено* има дужину на посљедњем слугу па се не може претпоставити његова атоност (акценат је у везничкој ријечи само ослабљен); акценат је узлазан и кратак било који силабички лик да се реконструише — дифтоншки [тèñọ̄] или вокалски [тèñọ̄]. Треће: везник *ано* нема дужину на посљедњем слугу, али има (иако ослабљен) акценат на првом: [áñọ] — ако реконструишемо први, или [áно̣] — ако пођемо од другог степена контракције.

6. Хетеровокалска контракција у сандхију

6.1. У сандхију, испред фонетске ријечи која почиње самогласником, апостроф указује на дјелимичну редуцију и губљење слоговности финалног самогласника претходне или иницијалног самогласника наредне фонетске ријечи. При том се реализују различити фонетски динфтонзи.

Контекстуални дифтонг [ɛу] као резултат специфичне контракције вокала остварује се у случају кад се енклитични облик повратне замјенице (*се*) или личне замјенице (*ме*) нађе испред (фонетске) ријечи која почиње вокалом у:

Жалиш нешто, а не знаш што жалиш,
с Турцма ратиш, а Турке својакаш —
домаћима тобож да с' умилиш [дáсɛ̣ умилиш];
[ГВ 545–547];

Ко м' у зли час [кѡмɛ̣ узли́час] дочекива, Вуче?
[ГВ 1430];

Невоља је, браћо, да с' убије [д'ас'е љбије]!
[ГВ 2031];

Над свијетлим твојим гробом
злоба грдна [г'рдн'а] бљува тмуше,
ал небесну силну зраку [з'раку]
што ћ' угасит [шт'оћ'е уг'асит] твоје душе?
[ГВ II 29–30].

Контракцију вокала у наведеним примјерима означавамо апострофом: да с' умилиш [д'ас'е љмилиш] = да се умилиш; ко м' у зли час [к'ом'е узл'ичас] = ко ме у зли час; да с' убије [д'ас'е љбије] = да се убије; што ћ' угасит [шт'оћ'е уг'асит] = што ће угасит. То значи да се разлика између нашег и традиционалног тумачења наведених примјера не тиче писања (пишемо их на исти начин), него фонолошке и фонетске интерпретације: ми сматрамо да се у облицима *ме, се* на функционалном (фонемском) плану чува вокалска компонента, и да се она може изговарати са дјелимичном редукијом вокала уз губљење слоговности.

6.2. Контекстуални дифтонг [ʎо] као резултат специфичне контракције вокала остварује се у случају кад се енклитични облик помоћног глагола су нађе испред (фонетске) ријечи која почиње вокалом *о*:

Јер без муке [б'езмук'е] не прскају токе
ни се ломе такви џефердари
те с' од витке [т'ес'у одв'итк'е] жице саковани.
[ГВ 2742–2744].

И овдје ортографски контракцију означавамо апострофом, а ортоепски реконструишемо дјелимичну редукију вокала уз губљење слоговности, сматрајући да се на функционалном (фонемском) плану вокалска компонента чува: те с' од ви'ке [т'ес'у одв'итк'е] = те су од витке.

6.3. Контекстуални дифтонг [ʎо] као резултат специфичне контракције вокала остварује се у случају кад се императивни облик *хајде* нађе испред ријечи која почиње вокалом *о*:

Хајд' отолен [х'ајд'е ђотол'ен], што којешта дробиш!
Дим на Божић, великога чуда!
Како ће се свенародња жертва
без облака [без'обл'ак'а] дима учинити?
[ГВ 2579–2582].

По већ одређеном моделу, ортографски контракцију означавамо апострофом, а ортоепски реконструишемо дјелимичну редукију вокала уз губљење слоговности, сматрајући да се на функционалном (фонемском) плану вокалска компонента чува. Дакле: *хајд' отолен* [х'ајд'е ђотол'ен] = *хајде отолен*.

6.4. Контекстуални дифтонг [ʎо] као резултат специфичне контракције вокала остварује се кад се двокомпонентни везник *ал и* или упитна рјечца (енклитика) *ли* нађу испред ријечи која почиње вокалом *о*:

време земно и судбина људска —
 два образа највише лудости,
 беспоретка — најдубља наука,
 сна људскога — ђеца, ал' очеви [ǎл њѡчеви];
 [ГВ 2290–2293];

Не шћесте ли послушат Батрића,
 кунем ви се вјером Обилића [ѡбилићǎ]
 и оружјем, мојијем уздањем,
 у крв ће нам [Укрвћѣнам] вјере запливати —
 биће боља која не потоне:
 не сложи се [нѣсложѣсе] Бајрам са Божићем;
 је л' овако [јѣл' ѡвакѡ], браћо Црногорци?
 [ГВ 863–869];

Плачне, грдне помрчине —
 могу л' оне [мѡгѹл' ѡне] свјетлост крити?
 Свјетлости се оне крију —
 оне ће је распалити.

[ГВ II 31–32].

И у овим примјерима ортографски контракцију означавамо апострофом, а ортоепски реконструишемо дјелимичну редукцију вокала уз губљење слоговности, сматрајући да се на функционалном (фонемском) плану вокалска компонента чува: ал' и очеви [ǎл њѡчеви] = ал и ѡчеви; је л' овако [јѣл' ѡвакѡ] = је лѡ овако; могу л' оне [мѡгѹл' ѡне] = могу лѡ оне.

6.5. Контекстуални дифтонг [Ѥи] као резултат специфичне контракције вокала остварује се у случају кад се предлог *међу* нађе испред ријечи која почиње вокалом и:

Илдериме, Свечев буздоване,
 мало ли ти би [бѣи] крстове [крѡтовѣ] вјере
 међ' истоком [мѣђѤ ѣѡѡком] и међу западом
 да истрчеш [ѣѡѡчѣш] хата крилатога,
 [ГВ 1806–1809].

И овдје ортографски контракцију означавамо апострофом, а ортоепски реконструишемо дјелимичну редукцију вокала уз губљење слоговности, сматрајући да се на функционалном (фонемском) плану вокалска компонента чува: међ' истоком [мѣђѤ ѣѡѡком] = међу ѣѡѡком.

6.6. Контекстуални дифтонг [Ѳи] као резултат специфичне контракције вокала остварује се у случају кад се везник *ако* нађе испред (фонетске) ријечи која почиње вокалом и:

ко на брдо [нǎбрдо] ак' и мало [ǎкѡ ѣмало] стоји
 више види но онај под брдом [пѡдбрдом];
 [ГВ 524–525].

Као и у претходним примјерима, ортографски контракцију означавамо апострофом, а ортоепски реконструишемо дјелимичну редукцију

ју вокала уз губљење слоговности, полазећи од тога да се на функционалном (фонемском) плану вокалска компонента чува: ак' и мало [ак' њмало] = ак' и мало.

6.7. Контекстуални дифтонг [џи] као резултат специфичне контракције вокала остварује се у случају кад се енклитички облик повратне замјенице *се* нађе испред ријечи која почиње вокалом и:

дајбуди ћу [дајбудићу] повест доста праха
да с' имају [дас' њмају] чим бити с Турцима.
[ГВ 1659–1660].

Као и у свим претходним примјерима, ми и овдје ортографски контракцију означавамо апострофом, а ортоепски реконструирамо дјелимичну редукуцију вокала уз губљење слоговности, сматрајући да се на функционалном (фонемском) плану вокалска компонента чува: да с' њмају [дас' њмају] = да се имају.

ЛИТЕРАТУРА

- Банашевић 1950: Н. Банашевић. *О издавању Луче микрокозма: С њумачењем неких стихова*. — Наш језик, Београд, 1950, књ. I (нове серије), св. 5–6, 191–207.
- Банашевић 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредно Никола Банашевић. Београд, 1973.
- Бањевић 1969: П. П. Његош. *Плам у њламу: Пјесме, стихови, мисли*. [Избор и биљешке Бранко Бањевић]. Титоград, 1969.
- Бошковић 1978: Радосав Бошковић. *Одабрани чланци и расправе*. Титоград, 1978.
- Бошковић и др. 1952: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић]. Београд, 1952. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3).
- Бошковић и др. 1953: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Проза. Пријеводи*. [Текст *Пјесмама*, *Прозе* и *Пријевода* приредили за штампу Радосав Лалић и Михаило Стевановић. Текст *Луче микрокозма* приредили за штампу Никола Банашевић и Радосав Бошковић. Биљешке и објашњења уз *Пјесме*, *Прозу* и *Пријевод* написао Радосав Лалић. Биљешку уз *Лучу микрокозма* написао Никола Банашевић. Објашњења уз *Лучу микрокозма* написао Вуко Павићевић]. Београд, 1953. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 2).
- Бошковић и др. 1967: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В. Латковић]. *Луча микрокозма*. [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Београд, 1967. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књ. 3).
- Бошковић и др. 1975: Петар П. Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В. Латковић]. *Луча микрокозма*. [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра П. Петровића Његоша. IV изд. Књ. 3). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].
- Vraz 1847: Petar Petrović Njegoš, vladika crnogorski. *Gospodinu Simi Milutinoviću Sarajliji*. [Komad iz pjesni »Luča mikrokozma«]. — Kolo. Članci za literaturu, umjetnost i narodni život. Urednik: Stanko Vraz. Knjiga VI. U Zagrebu, 1847, 3–11.
- Вуковић 1955: Ј. Вуковић. *Целокупна дела П. П. Његоша*. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1955, књ. XXI, св. 3–4, 331–347.
- Вушовић 1930: Д. В. Вушовић. *Прилози проучавању Његошевог језика*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1930, књ. IX, 93–196.

- Вушовић 1930б: Д. В. Вушовић. *Прилози проучавању Његошева језика*. Београд, 1930. (Библиотека Јужнословенског филолога).
- Вушовић 1935: *Цјелокућна дјела Петра Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Београд, 1935.
- Вушовић 1936: *Цјелокућна дјела Петра II Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање. Београд, 1936.
- Вушовић 2004: Данило Вушовић. *О Његошском језику*. Приредио [и предговор *Научно дјело Данила Вушовића* написао] Драго Ђупић. Подгорица, 2004.
- Гавриловић 1899: Анд[ра] Гавриловић. *Ка биографији П. П. Његоша*. — *Годишњица Николе Чупића*, у Београду, 1899, књ. XIX, 158–202 [превод је објављен на с. 172–194].
- ГВ: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. Подгорица, 2005. Рукопис (*са ознаком л[ист]*) и прво издање (*са ознаком с[трапа]*) цит. по: Павићевић Б. и др. 1985.
- ГВ П: Прилоз II. [Петар II Петровић-Његош]. „*Нек се овај вијек горди над свијема вјековима...*“ Посвета: / Праху оца Србије. — Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. Подгорица, 2005. Прво издање (*са ознаком с[трапа]*) цит. по: Павићевић Б. и др. 1985. Медаковићев препис (*са ознаком л[ист]*) цит. по: Младеновић 1989.
- Драгићевић 1959: Петар Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Јагош Јовановић. Приредио за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милан Решетар]. Титоград, 1959.
- Драгићевић 1964: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1964. (Библиотека „Луча“, 8).
- Драгићевић 1965: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1965.
- Драгићевић 1966: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1966. (Библиотека „Луча“, 8. Друго издање).
- Ђукић 1941: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. Београд, 1941.
- ЖПША: *Жалоситна њсанца њлеменише Асан-агинице*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми]. Прво издање (*са ознаком с[трапа]*) цит. по: Fortis 1774.
- Јовановић 1881: *Горски вијенац*: Историјско збитије при почетку XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његуш владика црногорски. Панчево: Наклада Књижаре браће Јовановића, [1881].
- Калезић 1994: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио Крсто Миловановић. Коментарисао Димитрије Калезић]. Никшић–Београд, [1994].
- Караџић 1836: *Народне српске њсловице и друге различне као оне у обичај узеше ријечи*. Издао их Вук Стеф. Караџић. На Цетињу, 1836.
- Караџић 1846: *Српске народне њјесме*. Скупно их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Књига трећа, у којој су пјесме јуначке средњијех времена. У Бечу, 1846.
- Караџић 1849: *Српске народне њсловице и друге различне као оне у обичај узеше ријечи*. Издао их Вук Стеф. Караџић. У Бечу, 1849.
- Караџић 1965/1987 IX: Сабрана дела Вука Караџића. Књ. IX. *Српске народне њсловице*. Приредио Мирослав Пантић. Београд, [1965, фототипски: 1987].
- Ковачевић 1940: *Горски вијенац*: Историческо собитије при свршетку XVII вијека. Сочиненије Петра Петровића Његоша. [Приредио Божидар Ковачевић]. Београд, 1940.
- Лалевић 1952: М. С. Лалевић. *Најомене уз рукопис Горског вијенца*. — *Pitanja savremenog književnog jezika, Sarajevo, decembar 1952, IV, knj. II, sv. 2, 199–224.*

- Лалић 1967: Петар Петровић Његош. *Пјесме*. [Текст природно, белешке и објашњења написао Радован Лалић]. Београд, 1967. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књ. 1).
- Латковић 1940: Видо Латковић. *О транскрибовању неких стихова у „Горском вијенцу“*. — Годнишњак Скопског филозофског факултета, 1939–1940, IV, 215–223.
- Латковић 1947^a: Р. Р. Његош. *Gorski vijenac*. Predgovor Radovana Zogovića. [Tekst prirodno za štampu Vido Latković]. Beograd, 1947.
- Латковић 1947^b: Видо Латковић. *Поводом новог издања Горског вијенца*. — Стварање, Цетиње, јуни 1947, II, св. 6, 296–301.
- Латковић 1948: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор Радована Зоговића. [Текст природно за штампу Видо Латковић]. Београд, 1948.
- Латковић 1963: В. Латковић. *Једно необично издање „Горског вијенца“*. [Критика издања: Драгићевић 1959]. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1963, књ. XXIX, св. 3–4, 333–339.
- ЛМ: Петар II Петровић-Његош. *Луча микроkozма*. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића. [У припреми]. Прво издање (са ознаком с[трана]) цит. по: Петар Петровић Његош. *Луча микроkozма*. Фототипско издање са оригинала из 1845. године са коментаром Слободана Томовића. Цетиње. 1981.
- Лујановић 1837: Грлица. Календар црногорски за годину 1837. Трећа година. Издао Петроние Лујановић. У Црној Гори: у Митрополитској књигопечатињи. [Фототипско издање. Бригом Научног друштва НР Црне Горе и Матице српске у Новом Саду, МСМЛ].
- Љубиша 1868: *Gorski vijenac*. Historički dogagaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem S. Ljubiša. U Zadru, 1868.
- Маројевић 1978: Радмиле Маројевић. [Критика књиге: Стевановић 1976]. — Јужнословенски филолог, Београд, 1978, књ. XXXIV, 215–225. [Прештампано у ијекавизираним облику у: Маројевић 1999^a, 131–145].
- Маројевић 1984: Радмиле Маројевић. *О ушцају руског језика и русизма у „Горском вијенцу“ и о њиховој лингвистичкој интерпретацији*. — Књижевност и језик, Београд, 1984, XXXI, бр. 2, 137–141. [Прештампано у ијекавизираним облику у: Маројевић 1999^a, 147–153].
- Маројевић 1997: Радмиле Маројевић. *Горски вијенац (1847–1997): У сусрет критичком издању*. — Ријеч, Никшић, 1997, III, бр. 2, 41–63. [Прештампано у: Маројевић 1999^a, 11–50].
- Маројевић 1999^a: Радмиле Маројевић. *Горски вијенац: изворно читање*. Никшић–Београд, 1999. (Његошев гласник. Књ. I).
- Маројевић 1999^b: Радмиле Маројевић. *Нека пишања критике текста Горског вијенца [I]*. — Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд, 1999, IV, бр. 1–2, 87–144. [Прештампано у: Маројевић 2000, 307–362, 400].
- Маројевић 2000: Радмиле Маројевић. *Српски језик данас*. Београд, 2000.
- Маројевић 2001: Радмиле Маројевић. *Његошева „Ноћ скуљва вијека“*. — Српска слободарска мисао, Београд, 2001, II, бр. 5 (11), 482–504.
- Маројевић 2002^a: Радмиле Маројевић. *Реконструкција рефлекса јата у критичком издању Горског вијенца*. — Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд, 2002, VII, бр. 1–2, 5–65.
- Маројевић 2002^b: Радмиле Маројевић. *Ноћ скуљва вијека и „тамна мјеста“ у Горском вијенцу*. — Династија Петровић Његош: Том III. Радови са међународног научног скупа: Подгорица, 29. октобар — 1. новембар 2001. Подгорица, 2002, 177–207. (ЦАНУ. Научни скупови. Књ. 60).
- Маројевић 2002–2003: Радмиле Маројевић. *Реконструкција сугласника у критичком издању Горског вијенца*. — Наш језик, нова серија, Београд, 2002/2003, књ. XXXIV, св. 3–4, 209–233.
- Мартиновић 1967: Петар II Петровић Његош. *Свободијада*. Фототипско издање према рукопису који се чува у Државној јавној библиотеци имена М. Е. Салтикова

- ва-Шчедрина Лењинград. [Приредио за штампу и предговор написао Нико С. Мартиновић]. Цетиње, 1967.
- Миловић 1982: Јевто М. Миловић. *Рукопис „Горског вијенца“ Петра II Петровића Његоша*. Титоград, 1982.
- Мисао: Петар II Петровић-Његош. *Мисао*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми].
- Младеновић 1970: Александар Младеновић. *О рукопису и првом издању „Горског вијенца“*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1970, кв. XIII/1, 273–334. [Прештампано (под насловом *О рукопису и првом издању*) у: Младеновић 1989: 71–132].
- Младеновић 1972: Александар Младеновић. *Графијске, правописне и друге одлике „Посвеће“ у „Горском вијенцу“*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1972, кв. XV/1, 143–169 (са 4 листа прилогâ). [Прештампано (под насловом *Графијске, правописне и друге одлике „Посвеће“*) у: Младеновић 1989: 176–201 (са 4 листа прилогâ)].
- Младеновић 1979: Александар Младеновић. *Неке најомене уз Банашевићево издање „Горског вијенца“*. — Зборник [Матице српске] за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1979, [кв.] XXII/2, 225–247. [Прештампано (под насловом *Најомене уз Банашевићево издање*) у: Младеновић 1989: 294–316].
- Младеновић 1989: Александар Младеновић. *Књига о Његошу*: Студије и чланци. Београд, 1989.
- Младеновић 1996: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Цетиње, 1996.
- Младеновић 1997: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Сремски Карловци — Нови Сад, 1997.
- Младеновић 1998^a: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Са сликама Пера Почека. Приредио С. Стијовић. [Текст и коментари А. Младеновића]. Београд, 1998 [1999].
- Младеновић 1998^b: Александар Младеновић. *Прилози тумачењу неких стихова и месица у „Горском вијенцу“*. — Зборник Матице српске за књижевност и језик, [Нови Сад, 1998], кв. XLIV (1996), св. 1–3, 105–120.
- Младеновић 1999^a: Александар Младеновић. *О неким најоменама уз данашње издање „Горског вијенца“*. — Ријеч, Никшић, 1999, V, бр. 1–2, 10–23.
- Младеновић 1999^b: Александар Младеновић. *Неаргуменшованост и недобронамерност једног чланка*. — Библиографски вјесник, Цетиње, 1999, XXVIII, бр. 1–2–3, 85–94.
- Младеновић 2001: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Београд, 2001.
- Назечић 1947: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. Са коментаром С. Назечића. [Сарајево], 1947.
- Недић 1964: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Горски вијенац*. [Избор и предговор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад — Београд, [1964] (Српска књижевност у сто књига. Књ. 21. Петар Петровић Његош, I).
- Недић 1969: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Горски вијенац*. [Избор и предговор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад — Београд, [1969] (Српска књижевност у сто књига. Књ. 18. Петар Петровић Његош, I).
- Ненадовић 1854: *Слободјада*. Епийский спѣвъ у десетъ пѣсама. Посмртный остатокъ владике черногорскогъ Петра Петровића Њѣгоша. (Издао Л[юбомиръ] П[ротинъ] Ненадовићъ). У Земуну, 1854.
- Никчевић 1997: Петар II. Петровић Његош. *Горски вијенац*. Јубиларно издање поводом 150. годишњице првог издања с предговором приредио Војислав П. Никчевић. Цетиње, 1997.
- НСВ: Петар II Петровић-Његош. *Ноћ скупиља вијека*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми]. Рукопис цит. по: Шоћ и др. 1956 (фототипски одштампан на посебном листу између страна 134. и 135).

- Његош Изабрана писма: Петар II Петровић-Његош. *Изабрана писма*. [Избор писма извршили и за штампу приредили Н. Банашевић, В. Латковић, Ј. Миловић. Белешку написали Н. Банашевић и В. Латковић. Објашњења написао Јевто Миловић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 6). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].
- Његош Писма I: Петар Петровић Његош. *Писма I: 1830–1837*. [За штампу приредио Мираш Кићовић. Биљешке и објашњења написали Мираш Кићовић и Љубомир Дурковић-Јакшић]. Београд, 1951. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 7).
- Павићевић Б. и др. 1985: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Приређивачки одбор: Б. Павићевић, уредник, Б. Остојић, Ж. Перовић, М. Радовановић, Б. Бањевић, Д. Јоветић, Д. Калезић. Цетиње–Титоград, 1985]. Издање садржи факсимил рукописа (5–41) и репринт првог издања (43–169).
- Павићевић В. и др. 1947: *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша. Издање Одбора за прославу стогодишњице Горског вијенца. [Редактор издања Видо Латковић. Објашњења саставио Вуко Павићевић а рјечник Јован Вукчевић]. Цетиње, 1947.
- Popović VI. 1963: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. Priredio i pogovor napisao Vladimir Popović. Zagreb, 1963.
- Поповић П. 1913: Павле Поповић. *Једна непозната ђесма Његошева*. — Босанска вила, Сарајево, 15. јануара 1913, XXVIII, бр. 1, 9–10.
- Прев. ППИ: *Прва ђесна Илијаде*. Превео Петар II Петровић-Његош. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми].
- Радовић 1947: Владимир Поповић. *Његош и наше вријеме*. П. Петровић Његош. *Горски вијенац*. 1847–1947. Туза Радовић. Редакција и Коментар. Загреб, 1947.
- Радовић 1974: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. [Redakcija, predgovor, komentar i rečnik Đuza Radović. Beograd, 1974].
- Речник МС 1976 VI: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Књ. VI. Нови Сад, 1976.
- Решетар 1890: *Горски вијенац* владике црногорског Петра Петровића Његоша. Увод и коментар написао Милан Решетар. У Загребу, 1890.
- Решетар 1892: *Горски вијенац* владике црногорског Петра Петровића Његоша. Протумачио га Милан Решетар. Једанаесто, државно, издање. [Друго издање с коментаром Милана Решетара]. У Биограду, 1892.
- Решетар 1912: *Мање ђесме* владике црногорског Петра II-ога Петровића Његоша. Издао Милан Решетар. Београд, 1912.
- Решетар 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књ. 1. Већа дела]. *Горски вијенац*. *Луча микроkozма*. *Шћепан Мали*. У редакцији Милана Решетара, Београд, 1926.
- Решетар 1927: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књ. 2. Мања дела]. *Свободијада*. *Мање ђесме*. *Проза*. У редакцији Милана Решетара. Београд, 1927.
- Решетар 1940: *Горски вијенац* владике црногорског Петра Петровића Његоша. Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара. Београд, 1940.
- Rječnik JAZU 1884–1886 II: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio II. U Zagrebu, 1884–1886.
- С: Петар II Петровић-Његош. *Свободијада*. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића. [У припреми]. Рукопис (са ознаком с[трана]) цит. по: Мартиновић 1967.
- Станић 1990 I: Милија Станић. *Ускочки речник*. Књ. I. Београд, 1990.
- Стевановић 1976: Михаило Стевановић. *Језичка шумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*. Београд, 1976.
- Стевановић-Бошковић 1954: *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили М. Стевановић и Р. Бошковић]. Београд, 1954. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6).
- Стевановић-Лалић 1967: Петар Петровић Његош. *Шћепан Мали*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Михаило Стевановић]. *Проза*. *Преводи*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић]. Београд, 1967. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књ. 4).

- Стевановић–Лалић 1975: Петар II Петровић Његош. *Шћепан Мали*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Михаило Стевановић]. *Проза. Преводи*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 4). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].
- Стевановић и др. 1983 I–II: *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I–II. Београд–Титоград–Цетиње, 1983.
- Томовић 1986: Слободан Томовић. *Коментар Горског вијенца*. Никшић, 1986.
- Томовић 1990: Слободан Томовић. *Коментари: Лажни цар Шћепан Мали. Луча микрокозма. Горски вијенац*. [На корицама: *Коментари Слободана Томовића Лажног цара Шћепана Малог, Луче микрокозма, Горског вијенца Петра II Петровића Његоша*]. Београд–Цетиње, 1[990].
- Тупић 1995: Петар II Петровић Његош. *Дјела*. [Приредио и технички уредио Драго Тупић. (Приређено вrema издању „Просвете“ Београд и „Обода“ Цетиње, 1974)]. Подгорица, 1995.
- Fortis 1774: *Viaggio in Dalmazia dell' abate Alberto Fortis. Volume Primo*. In Venezia, MDCCCLXXIV. [Фототипско издање: Alberto Fortis. *Viaggio in Dalmazia*. I–II (1774). München, 1974 (друга пагинација)]
- Hörmann 1888: *Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*. Sabrao Kosta Hörmann. Knjiga prva. Sarajevo, 1888.
- Hörmann 1990: *Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini*. Sabrao Kosta Hörmann 1888–1889. I. Priredila i predgovor napisla Đenana Buturović. Drugo izdanje. Sarajevo, [1990].
- Škaljić 1973: A. Škaljić. *Turcizmi u srpskohrvatskom–hrvatskosrpskom jeziku*. Treće izdanje. Sarajevo, 1973.
- Шоћ и др. 1956: *Његошева биљезница*. [Редакциони одбор Јагош Јовановић, Перо Шоћ, Ристо Драгићевић, Јевто Миловић, Милош Вушковић]. Цетиње, 1956.

Резюме

Радмило Мароевић

РЕКОНСТРУКЦИЈА ГЛАСНИХ В НАУЧНОМ ИЗДАНИИ
«ГОРНОГО ВЕНЦА»

В настоящей статье рассматриваются, в связи с подготовкой автором научного издания произведения, вопросы реконструкции гласных (фонетических дифтонгов) в поэме «Горный венец» П. Петровича-Негоша, которая была опубликована при жизни поэта в Вене в 1847 г. старой орфографией.